AGRÁRTÖRTÉNETI FÜZETEK

29.

ALBEL ANDOR GAZDASÁGI TANÁR ÉLETÚTJA

ALBEL ANDOR

Szarvas
2011

AGRÁRTÖRTÉNETI FÜZETEK

29.

ALBEL ANDOR GAZDASÁGI TANÁR ÉLETÚTJA

Dr. Albel Andor
tanár

Sorozatszerkesztők:
Csengeri Erzsébet tanszéki mérnök
Dr. Szitó János nyugalmazott vízépítő mérnök

Lektorálta:
Dr. Molitorisz Pál

Készült André Albel Európai szivárvány c. könyvének felhasználásával

Kiadja:
A Szent István Egyetem Víz- és Környezetgazdálkodási Kara, Szarvas
és a
Tessedik Öreggazdász Egyesület, Szarvas

Felelős kiadó:
Dr. Puskás János dékán és dr. Köhler Mihály elnök

A füzetek megjelenését támogatja a Szarvasi Agrár Zrt.

Nyomtatta a DIGITÁLIS KALAMÁRIS, Szarvason
Felelős vezető: Tatai László

KIADÓI ELŐSZÓ

Az Agrártörténeti Füzeteket dr. Ligetvári Ferenc (egyetemi tanár, az MTA doktora), alapító szerkesztő indította útjára 1998-ban, és gondozta 2002-ig. A sorozat arculata az évek során bizonyos változásokon ment át.

A napjainkban már második évtizedében lévő sorozatot 2003–2007 között dr. Bukovinszky László (főiskolai tanár, CSc) szerkesztette, és vonta meg mérlegét az eltelt időszaknak. A sorozat 1-14. kötete az alapító szerkesztő által megfogalmazottak szellemében jelent meg, s gazdagította az olvasók általános és szakmai ismereteit.

2008-ban a Tessedik Sámuel Mezőgazdasági Víz- és Környezetgazdálkodási Főiskolai Kar (TSF MVK Kar) és a 2007-ben megalakult Tessedik Öreggazdász Egyesület együttműködési megállapodást írt alá. Ebben megfogalmazódott többek között az Agrártörténeti Füzetek közös kiadásának szándéka is.

- Az Agrártörténeti Füzetek a 15. számtól kezdődően a TSF MVK Kar (ill. jogutódja) és a Tessedik Öreggazdász Egyesület közös kiadásában jelennek meg. A munkák minőségének javítása, színvonalának emelése érdekében a köteteket lektoráltatjuk.
- A továbbiakban is fontosnak tartjuk a szarvasi agrároktatás intézményeihez kötődő visszaemlékezéseket, ill. az ehhez kapcsolódó egyéb munkákat, hogy múltunk e kevésbé ismert eseményeit szélesebb olvasói kör megismerhesse, és megmentsük azokat a végleges feledéstől.

A szarvasi agrároktatásban résztvevő tanárok és az itt végzett öregdiákok életútjának bemutatása mellett fokozott figyelmet fordítunk olyan témakörök megjelentetésére, amelyek a Szarvasi Kistérség és a Körös-vidék arculatát alakítják a földhasználat, a természeti környezethez alkalmazkodó (környezetkímélő, ökológiai) gazdálkodás és a vízgazdálkodás területén.

Ehhez szeretnénk megnyerni, írásra felkérni a SZIE Víz- és Környezetgazdálkodási Kar Intézeteit, valamint a szarvasi, Szarvas környéki civil szerveződéseket is.

A sorozat kiadását, illetőleg rendszeres megjelenését külső támogatók anyagilag segítették már eddig is, és erre a segítségre ezután is számítunk.

Szeretnénk, ha együtt lehetnénk a hagyományok tisztelői, az értékek felismerői és megőrzői.

A témaajánlatokat, vagy a kész munkákat a sorozatszerkesztőkhöz kérjük eljuttatni.

Együttműködésüket köszönjük.

Szarvas, 2011. január

A kiadók

TARTALOM

BEVEZETÉS 9
AZ ELBA FOLYÓ EREDÉSÉTŐL 9
A Monarchia Magyarországában 16
A viharsarki krónikás 20
Gazdaképzés a Hargita alján 23
GAZDÁSZ ÉS TANÍTÓ 32
Fluviare necesse est! 38
Mendöltől – Mendelig 40
SAJTÓTUDÓSÍTÁS, 1950 49
Feri bácsi az igazgató 54
OTT, AHOL ZÚG AZ ÖT FOLYÓ… 56
ERGO CONCLUSIO 62
ISTEN VELETEK! 64
MELLÉKLETEK 71

BEVEZETÉS

2011 nyarán André ALBEL írói néven jelentette meg az *Európai szivárvány* című könyvét Albel Andor, – akinek azonos nevű édesapja a szarvasi Középfokú Gazdasági Tanintézet tanára volt. Könyvében családja öt generációjának történetét meséli el és dokumentálja szöveggel és képpel a szerző. Családjában megtestesül fél Európa: ősei Itáliából, Belgiumból, Németországból, Romániából, Ausztriából, a Buda környéki településekről és a Viharsarokból érkezvén találkoztak össze a régi Magyarország kellős közepén, és kerültek rajtuk kívül álló okokból országunk peremvidékére.

Nem rendszeres családtörténetet vázolt fel, hanem az örökölt naplók, levelek, okmányok és fotók alapján igyekszik belelátni és beleérezni a korba, a 19-20. század fordulójának eseményeibe, a világháborúkba s az 1945 utáni bonyolult viszonyokba.

Amint írja: *„Vérségi rokon családok története adja a keretét és a tartalmát mindannak, ami Európában az elmúlt 150 év történelmét, az eseményeket és az emberi sorsokat érzékelhetővé tette számomra.”*

Az események egy része a Pilisi bányavidéket idézi, de nagy részében feltűnik a magyar Alföld: a sík vidék, a rónaság, a folyókkal, holtágakkal, csatornákkal, árterületekkel szabdalt, mégis nagyon vonzó térség. A tanyák, a kis falvak a mezővárosok: Dombiratos és Kunágota, Gyula, Kenderes, Kunszentmárton, és főként Szarvas. Szarvasról, ahol befogadták családját, ahol kitüntették idős szüleit, a Körös partról, amely a gyermek- és ifjúkorának kedves színhelye volt, számos emléket idéz könyvében a szerző.

Most a könyv fejezeteiből szemezgetett a Tessedik Öreggazdász Egyesület felkérésére, az Agrártörténeti füzetek sorozat számára, hogy volt növendékei, valamint a szarvasi Gazdasági Tanintézet jogutód intézményének hallgatói nevében ezzel is kifejezhessék tiszteletüket Albel Andor gazdasági tanár iránt.

AZ ELBA FOLYÓ EREDÉSÉTŐL
(A gyökerekről)

Az Elba a cseheknek Labe, a németeknek Elbe, latinul pedig Albis. A folyó Csehország és Németország területén áthaladva az Északi-tengerbe az ömlik. Az Óriás-hegység déli oldalán a Schneckoppe mellett fakadó Weisswassernak és az Elser pataknak a találkozásánál – ahol a két patak egy ötven méter magas vízesést hoz létre – ered Közép-Európa második legnagyobb folyója. Aki régi térképeket nézeget, az így is, úgy is találkozik

a nagy folyammal, amely Königgrätz (a mai Hradec Králové) környékén, a mai Csehország dél-keleti részén ered. A Cseh-medencében veszi fel a Moldvát (cseh nevén Vltavát), mely Prága folyója, illetve az Eger folyócskát, és együtt törik át a Cseh-középhegységet és az Érchegységet, ezután átszelve Németországot Hamburgtól északra (Cuxhavennél 15 kilométer széles a folyó) ömlik az Északi-tengerbe. A rómaiak, amint az J. David Köhler és C. Weiget Nürnbergben kiadott térképén olvasható, Albisnak nevezték. Görög Demeter és Kerekes Sámuel az 1800-as évek elején Bécsben kiadott térképén is Albis, majd Dóczy József ciszterci szerzetes természetrajzi térképén együtt szerepel a két név, Elbe és Albis, majd az 1939-es atlaszban is Elbe névvel jelölik a folyót, de én már magyarul, Elbának tanultam.

Valószínű, hogy a Bohémia és Morvaország határán az 1800-as évek elején élő, majd onnan délre vándorló családunk nevének köze van a folyó latin nevéhez, tehát az Elbe/Elba partjáról származhattak el szépszülőink. Az Elba folyó családunk „vízválasztója" lett: tőle Nyugatra az anyai őseink, keletre az apaiak éltek, mígnem az akkortájt ezeréves magyarhon fővárosát körülvevő hegyek falvaiban össze nem találkoztak.

Az Elbek a Habsburg-birodalom idején, Mária Terézia korában húzódtak déli vidékekre.

A családi legenda szerint az egyik férfi, E. Alajos, Mária Terézia testőrkapitánya volt, állítólag ekkor kapta a „Ritter von Klosterneuburg" előnevet. Ezt nagybátyám mesélte, de erről semmiféle dokumentumot nem találtam – marad tehát legendának.

A másik ág már követhető, még akkor is, ha később elírhatták a nevet, ükapánk, Franciscus Elbl vagy Albl néven körjegyző (circularis notarius) volt Zayugrócon. A település a dédapánk születése idején még Nyitra vármegyéhez, a bánovcei járáshoz tartozott. Bán ispán épített itt az 1250 utáni években egy várat, amely később Csák Máté, majd I. Zsigmond tulajdonába került. A falut közel 900 évvel ezelőtt Zay Miklós horvát gróf alapította, ők lettek 1560-tól a közeli vár urai és a környék birtokosai. E. István és felesége, Hazafi Mária – mindketten római katolikusok – az 1855-ben született fiukat Stephanusnak keresztelték. A fiú keresztszülei D. Rédeky Stephanus királyi felügyelő (comissarius regius) és felesége, Heszterényi Anna lettek. Ugróc akkoriban magyar település volt; Fekete Nagy Antal írta monográfiájában: „*Trencsén és Ugróc várak környéke a Szent István halálát közvetlenül követő évtizedekben beletartozott a magyarság települési területébe.*" Királyi birtok volt valamikor, üveggyára működött, és szintén híressé tette a horvát Zay gróf posztóüzeme és Thonet-bútorgyára, ahol E. István, a dédapánk, kitanulta az asztalos szakmát.

Nemrég feleségemmel Trencsénteplicen jártunk, ez a keskeny völgybe szorult gyönyörű fürdőhely igen hasonlít az erdélyi Herkulesfürdőhöz, ami nem véletlen, hiszen mindkettő a Monarchia kedvelt fürdőhelye volt. Amiben ma eltérnek, az az, hogy a szlovákok korántsem hagyták úgy leromlani, mint tették délen, a Cserna-völgybéli társával román gazdái. Herkulesfürdő – mint sok más déli, monarchiabeli szép fürdőhely, mely a trianoni határokon kívülre került – ma gyalázatosan néz ki.

Kirándulásunk során gyönyörű mediterrán növényzetű forrásvidéken mentünk keresztül a hegyi úton Trencsénbányára (Bánovce), és onnan pár kilométer után megérkeztünk Ugrócra. A hajdani templomkolostor alapjaira épített Zay-kastélyt éppen restaurálták; így termeiben az 1944-es partizánharcokra emlékező kiállítást nem tudtuk megnézni. Bőven kárpótolt viszont a kastély alatt az a kis, kétszobás, egyszerű ház, melyben két nagy szlovák férfiú, Ludevit Štúr és Alexander Dubček született. A házban megőrzött enteriőr, a korabeli berendezés, bútorzat ma a két jeles férfiú életét dokumentáló tárlókkal bővült. Az itt születettek közül Štúr, a szlovákok Petőfije, nyelvőrző és -újító, költő és forradalmár, az 1848-49-es szabadságharc szlovák hőse 1815-1856 között élt. A másik Dubček, aki majdnem 100 évvel később szintén ebben a házban született, 1921-1992 között élt. 18 évesen partizánként harcolt a fasiszták ellen, majd 1963-67 között a csehszlovák kormány miniszterelnöke. Reformokkal próbált javítani a szocializmuson, de 1968-ban a Szovjetunió a lengyel és magyar csapatok együttes részvételével leverte a „Prágai tavaszt”. Szégyen, hogy az akkori magyar pártfőtitkár, akit Dubček a barátjának tartott és nevezett, részt vett ebben az akcióban, magyar katonákat küldött Csehszlovákiába. (Bár ki tudja, volt-e más lehetősége? Teleki Pálnak volt, ő a jugoszláviai bevonulás után főbelőtte magát. „Régi vitézségünk, hol …”). A szülői házban berendezett kiállítás szembesít a történelemmel, így Csermanek Jánossal is. Alias Kádár János már nem élte meg (hónapokkal előtte meghalt), hogy a félreállított Dubček húsz év után, 1989-ben a Vencel téren köszöntötte a „bársonyos forradalom” győzteseit.

És hogy kerek legyen a történet, 1949-ben Szemere Bertalan belügyminiszter elfogatóparancsot adott ki a szintén zayugróci Štúr ellen. Tárgyalás helyett a horvátokhoz és a bécsi udvarba űzték a szlovák nemzeti mozgalom megegyezésre törekvő vezérét. Most a község valamikor híres üveggyára, ülőbútorokat és sétapálcákat gyártó üzeme közül már csak az üveggyár működik. Elsétáltunk a katolikus temetőbe, ahol még állnak a régi sírkövek is, és rajtuk a magyar nevek őrzik a múltat. Nem találkoztunk már (vagy nem is volt) őseink nevével, vagy a keresztszülők, D. Rédeky István, sem felesége, Heresztényi Anna, sem az utódjaik nevével vésett sírkövet. A

város kulturális központjának vezetője, egy kedves asszony megmutatta a helytörténeti múzeumot, és megajándékozott bennünket egy szép ugróci monográfiával, s mellé adott egy üveg finom ugróci bort.

Ebből a faluból vándoroltak el Albl Ferenc körjegyző és Hazafi Mária fiai, Lajos, Ince és István, amikor a falu már alig tudott megélhetést biztosítani mestereinek; egyikük Klosterneuburgba, másikuk, a dédapánk pedig Magyarországra, Keszthelyre költözött, ahol a Festetics-kastélyban bútorkészítőként dolgozott. Ince pedig kivándorolt Amerikába, majd 1937-ben hazajött Szentendrére, és ott temették el, ahol húgát, Ilkát is.

A klosterneuburgi testvér hasonnevű fia, Lajos Bulgáriába vándorolt ki, és egy Szófia melletti faluban papírgyárat alapított; ott is halt meg. Őt egyik, szintén Lajos nevű nagybátyja segítette, aki Lugoson (a mai Romániában, Temesvár és Déva között fekvő városban) lett főjegyző, családot nem alapított, és ott is van eltemetve.

Érdemes az elfeledett régi rokonok, a két Lajos kapcsán kitekinteni ismét a Balkánra, mégpedig a 19. század végi és a 20. század eleji Bulgáriára. Csak következtetni tudok a helyre, ahol a lugosi főjegyző unokatestvére, E. Alajos papírgyártással foglalkozott. A papírgyártáshoz sok víz kell, tehát folyó mellett kellett lennie a falunak, lehetett tehát az Iszker folyónál. A legendás Kovacsevci az Iszker folyó mentén fekszik, ahol az ormótlan mészkősziklák alatt egy 800 éves kolostor található. Ahol valamikor a szászországi bányászok alapítottak itt települést, kolóniát, egy katolikus szigetet a pravoszláv „tengerben”. Eljuthatott ide a lugosi jegyző unokaöccse, bár itt nemigen lehetett a magyarságával büszkélkedni. 1688-ban ugyanis a törökök oldalán harcoló Thököly Imre, a „Tekeli gróf” vérbefojtotta az itteniek felkelését, és felperzselte falujukat. Ha viszont a Sztruma forrásvidékén keresnénk ősünk papírgyártó műhelyét, akkor a folyó elvinne bennünket Spartacus thrák rabszolga szülőföldjére. Képzeletünk így nagy utat járhat be: az Elbe folyó eredésétől Thrákiáig, a Földközi-tenger pereméig.

Dédapánk 1882-ben megnősült; feleségével, V. Teréziával a Keszthely belvárosi Hanczok utcai lakásukban nevelték fel hat gyermeküket: Gyulát, Margitot, Ferencet, Ilonát, Erzsébetet és Istvánt. A legidősebb fiú, Gyula, a nagyapánk, gazdatiszt lett, Ferenc, a dorogi szénbánya külszíni fúrásait vezette, a legkisebb fivér, István pedig a wereschwari[1] szénbánya tisztviselője volt.

[1] Pilisvörösvár (németül Werischwar) város Pest megyében, a Pilisvörösvári kistérségben, Budapesttől 18 km-re északnyugatra, a 10-es út és a Budapest–Esztergom-vasútvonal mentén. A városban lakik – arányait tekintve – hazánk jelenlegi egyik legnagyobb lélekszámú német kisebbsége (2001-ben a 12 514 lakosból 2 170 fő, tehát több mint 17%-a a teljes népességnek).

A felsorolásból kitűnik, hogy apai águnkon a férfiak többségükben bányászok, másrészt gazdászok voltak. István dédapánk első fiúgyermeke Gyula volt, a nagyapánk, aki 1883-ban Keszthelyen született. Itt végezte el az elemi iskolát, majd a bencéseknél a gimnáziumot. 1904-ben a keszthelyi Magyar Királyi Gazdasági Tanintézetet okleveles gazdaként bocsátotta útjára. A Károlyi grófok uradalmaiban vállalt állásokat: segédtiszt volt Alagon és Fóton, majd Káposztásmegyeren[2]. 1912-ben megnősült, feleségül vette Kuncze Antal ékszerész és órás iparosmester és Czitterbarth Mária lányát, Gizellát. (Keszthelyen egy kőfaragómester élt ezzel a névvel, Pozsonyban is éltek Zitterbarthok. Máriának volt egy Zitterbarth Kálmán nevű nagybácsija, aki alapítványt létesített unokái számára, amelyből azokat segítette, akik a papi hivatást választották.) Nagyapánk még ebben az évben mint vezető gazdatiszt Tarpára került, ahol 10 000 katasztrális holdas birtokot vezetett. Volt abban 4 000 katasztrális hold erdő és 6 000 katasztrális hold szántó, rét és legelő is. Tarpán született Gizella lányuk, aki még abban az évben meghalt a beregszászi kórházban, majd 1914. május 14-én megszületett az édesapánk, valamint egy évre rá a húga, Anna. Tarpáról 1916-ban, az oroszok betörésekor nagyapánk a családjával együtt Iwanfeldére[3], a nővéréhez, Margithoz menekült, ahol megszületett második fiuk, Gyula. 1916 végén Dumiratosra[4] került a család, Gyula nagyapánk a Ráth család birtokának lett vezető gazdatisztje, és 1944-ig kormányozta a család birtokát. A gazdaságról kisebbik fia, Gyula, igen nagy szeretettel, szakértelemmel és szellemesen írt, az iránta érzett tiszteletből nem javítottam bele feljegyzéseibe, így ha ő tévedett, akkor ketten hibáztunk (?) egy kicsit.

---

[2] Káposztásmegyer Budapest egyik városrésze, mely a IV. kerület északi részén található. Népessége 2001-ben 23 055 fő volt. A terület a 18. századtól a Károlyi család újpest-megyeri birtoktestéhez tartozott. A „Káposztás-" előtagot az itteni káposztaföldekről kapta, hogy ezáltal a többi Megyer nevű településtől is megkülönböztessék. A 19. században Rákospalotához tartozó puszta majd nyaralótelep. Az 1900-as évek elején 542 lakosa volt. Királyi udvari istállók voltak itt, innen indultak az arisztokrácia kopófalka vadászatai. Káposztásmegyeren lóversenypálya is működött 1912-1944-ig.

[3] Pilisszentiván a Pilis és a Budai-hegység találkozásánál, Piliscsaba, Pilisvörösvár és Solymár között helyezkedik el az Aranyhegyi-patak mentén. Gyakorlatilag Pilisvörösvárral összeépült.

[4] DOMBIRATOS telepes falu, a régi Csanád megye keleti szélén. A környék népnyelvén Dumiratos alakban is ismert. Kiterjedése 1960-ban 3 182 hold, lélekszáma 1563. Nevét Borovszky Samu helytörténész (1860-1912) szerint esetleg szépen festett, díszített templomáról vagy egyéb épületéről kapta. A török időkben elpusztult. A hódoltság után hosszú ideig kincstári birtok, kamarai puszta. A múlt század elején Ráth József bérelte.

1 Az Albel család
a felső sorban állók között jobbszélen áll Albel Gyula a gazdatiszt, és az ülő gyermekek jobb szélén Andor fia látható.

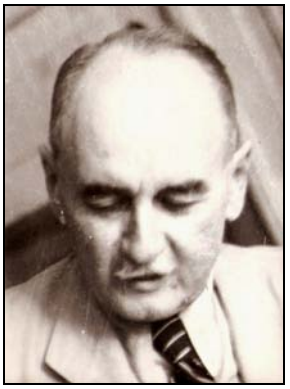

2-3 id. Albel Gyula és neje, Kuncze Gizella

4-5 id. Albel Gyula családja

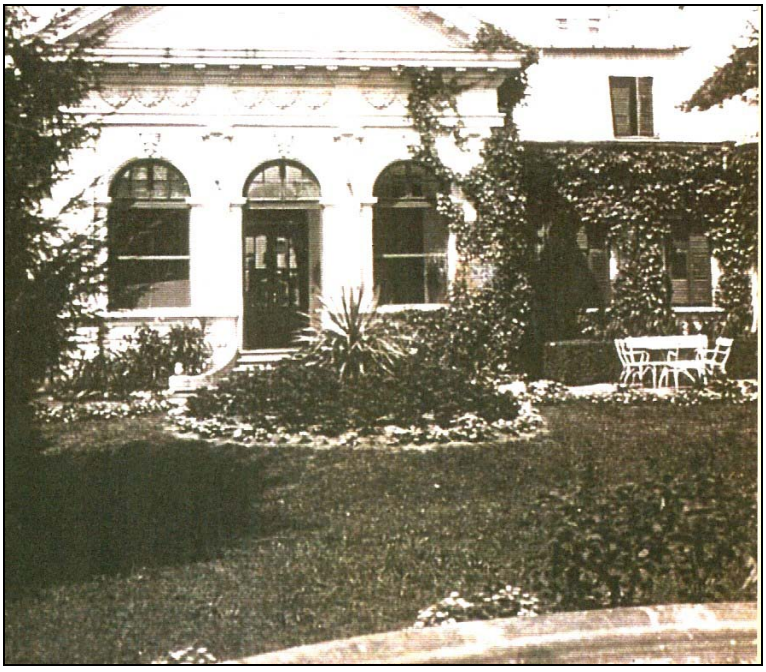

6 A dombiratosi kastély

A Monarchia Magyarországában

Elkerülhetetlennek tartom, hogy elöljáróban ne fűzzek némi, meglehetősen elnagyolt társadalomismeretet a Monarchia végső szakaszáról és a két világháború közötti Magyarországról. Vállalva, hogy Erdei Ferenc forgolódni kezd a sírjában, és gazdatiszt apai nagyapám somolyogni kezd bajusza alatt, úgy gondolom, hogy a két megnyilvánulás kiegyenlítené egymást.

Magyarországra a 19. század közepétől kívülről és felülről tört be a termelés kapitalista rendszere. Nem volt az országnak olyan polgársága, amely ezt a társadalmi forradalmat megvalósíthatta volna. A történelmi nemzeti társadalom alkotói között a katolikus egyház a Habsburgok birodalmi egyháza volt. A magyar arisztokrácia a katolikus egyházvezető papságával együtt a legfőbb támasza volt korábban a Habsburg-birodalomnak, később a Monarchiának. A református egyház a magyarság népi egyháza volt, a liberalizmus hagyományát képviselte, és a nemzeti társadalom kuruc oldalát. Az 1920 után konszolidálódott rendszer keresztény-nemzetinek nevezte magát, és a történelmi-társadalmi rend teljes helyreállítására törekedett, a történelmi osztályok politikai hatalmának visszaadásán túl az egyház befolyásának felújítását is akarta. A trianoni országhatárok a népesség létszámát is meghatározták.

A magyar társadalom belső tagozódására természetesen hatottak a korszak általános európai társadalomfejlődési tendenciái. Megnőtt az alkalmazottak, tisztviselők száma és aránya, bizonyos mértékben nőtt a társadalmi mobilitás, átjárhatóbbakká váltak az egyes társadalmi rétegek határai. A szellemi teljesítmény és a szakmai tudás esélyt adhatott a felemelkedésre. A társadalmi hierarchia csúcsán a nagybirtokosok és a nagytőkések álltak, az ezer hold fölötti birtokok arisztokrata tulajdonosainak a kezében volt az ország földterületének mintegy harmada. Az Esterházy család több mint hatszázezer holddal rendelkezett. Velük együtt a Zichy, Festetics, Pallavicini és Széchenyi családok tagjai óriási birtokaik mellett különféle bankok, vállalatok elnökségében és igazgatótanácsában is helyet kaptak, ami egyfelől magas jövedelmet biztosított számukra, másfelől a nagytőke és a földbirtokos arisztokrácia bizonyos mértékű összekapcsolódását eredményezte.

A nagybirtokosság agrárius konzervativizmusa, valamint felsőházi jelenlétük a világválság után vált a rendszer fontos stabilizáló elemévé. A több mint ötszáz arisztokrata nagybirtokosnak tizedét tette ki a félszáz, nagyrészt zsidó családból álló gazdasági elit. Egymáshoz szoros szálakkal kapcsolódtak, befolyásuk és szerepük a magyar gazdasági életben döntő

volt, bár a politikai-közéleti nyilvános szerepvállalást többnyire kerülték. A Chorin, Goldberger, Kornfeld, Perényi, Vida, Weiss, Aschner, Fellner és más nevű zsidó családok tőkéjére, gazdasági erejükre a rendszernek szüksége volt. Festetics Sándor gróf 339 ezer pengő éves jövedelem mellett 13,5 millió pengős vagyonnal, Vida Jenő, a Magyar Általános Kőszénbányák vezérigazgatója és Fellner Pál gyáros 250, illetve 230 ezer pengő éves jövedelemmel és több milliós vagyonnal rendelkeztek akkor, amikor az egyetemi tanársegéd havi 170-230 pengő fizetést kapott. A gazdasági elit legvagyonosabb részéhez csatlakoztak a miniszterek, államtitkárok, vállalatvezetők havi 800-1 200 pengő jövedelmükkel, de jelentőségük leginkább döntéshozói pozícióikból adódott.

A mezőgazdasági munkások és a kubikosok napi bére pedig 2 pengő körül mozgott. A napi 2 pengős bért csak a tavasztól őszig tartó időszakban tudták megkeresni, így éves jövedelmük, melyből általában népes családot kellett eltartaniuk, csak a nyomorszintet biztosíthatta. A gazdasági és uradalmi cselédség szerződésben megállapított javadalmazásban részesült ugyan, mely nem maradt el a törpebirtokosok bevételeitől, de ez főként természetbeni juttatásokat jelentett, így földbérletet, gabonát, állatokat, konyhakertet és hasonlókat.

A középrétegek belső tagozódása a földbirtokláshoz, az állami- vagy magánjövedelmekhez, a biztos egzisztenciához kötődött. A valamivel több, mint kétezer középbirtokos – 200-1 000 hold közötti birtoknagysággal – nagy része 500 holdnál kisebb birtokon gazdálkodott, ami a biztos megélhetéshez mindenképpen, a fölfelé jutáshoz viszont semmiképp nem volt elég. A képviselőházban – többnyire a kormánypárt padsoraiban – mindig több tucat képviselővel rendelkeztek, a vármegyei közigazgatásban és közéletben meghatározó súlyuk volt. Mentalitásukat és anyagi helyzetüket tekintve is a középbirtokos rétegekhez csatlakoztak a hadsereg tábornokai és tisztjei, valamint a vezető köz- és állami tisztviselők. A köztisztviselői karral és az állami alkalmazásban álló értelmiségiekkel ők alkották a keresztény középosztályt, ahová nemcsak tisztviselői családból lehetett bekerülni, hanem az iskolai végzettség alapján megszerzett közszolgálati tisztviselői állással is. A középosztályi lét legalább az érettségit megkövetelte, az értelmiséghez tartozni viszont csak diplomával lehetett. Miközben az érettségizettek száma a háború előttihez képest 1930-ra megduplázódott, a diplomások körében a jogi és államtudományi oklevelet szerzők száma lassan visszaszorult, helyet adva a bölcsész, orvosi, műszaki végzettségűeknek, akik közül egyre többen alkalmazotti státuszba kerültek. A négy elemitől az egyetemig 1938-ban több mint hatvanezer tanár működött jelentős vagyoni, társadalmi és rangbeli különbséggel. Az

önálló egzisztenciával rendelkező orvosokon, ügyvédeken, mérnökökön kívül (akik anyagi lehetőségeiket tekintve a nagypolgársághoz közelítettek) az értelmiség nagy tömegei rendkívül bizonytalan és rossz anyagi helyzetben éltek.

A középrétegekhez tartozott a (száz munkás alatti létszámmal működő) kisebb üzemeket, kereskedelmi vállalkozásokat, (húsz segédnél kevesebbet) működtető középtőkések és nagyobb vállalatok középvezetői, a főmérnökök, osztályvezetők és még egy, mintegy kétezer fős réteg. Megkezdődött a modern polgári társadalom kialakulása. Az önálló magyar kapitalista vállalkozáshoz már a Monarchiában létrejött egy vállalkozói réteg, volt egy vékony szakmunkásréteg is, és mellette egy széles kisiparos-kiskereskedő réteg, és létezett egy jelentős agrárnépfelesleg, amely a vállalkozások nyers munkaerőinek kínálkozott. A polgárság derékhadát, a városi kispolgárok félmilliós táborát a kisiparosok és kiskereskedők alkották, akik többnyire egyedül vagy egy-két segéddel dolgoztak.

Az 1929-es nagy gazdasági világválság után, 1933-tól jelentős gazdasági fellendülés következett be. A magyar nagyipari termelés ellátta a hazai fogyasztókat, kivitelben is utolérte az agrárkivitelt, a bankvállalkozás pedig jelentékeny belső tőkeképződést szervezett meg. A korszak végén a háborús fölkészülés követelményei váltak uralkodóvá az ipari termelésben, ami tovább növelte a konjunktúrát. Az agrárolló az egész korszakban érvényesült, különösen a válság idején, ami teljesen alárendelte a mezőgazdaságot az ipari termelésnek és a bankvállalkozásnak.

Anyai nagyapánk, a kőszénbánya főmérnöke, a magyar középosztály felsőbb, gazdagabb részéhez tartozott, apai nagyanyánk szülei a dunántúli, tehát a tehetősebb kisiparosok körébe jutottak, az apai nagy- és dédapánk az agrárértelmiséget erősítette. Az agrárnépességen belül éles határvonal húzódott a földdel rendelkezők és a nincstelenek között. A százholdas vagy annál kisebb birtokkal rendelkezők 1930-ban az ország lakosságának mintegy felét tették ki, ők – mint említetem – négy és fél millióan voltak. Nagyon sokan rendelkeztek 5-20 holdas birtokkal, ami nem volt ugyan elegendő a polgári életszínvonalhoz és felhalmozáshoz, de szerény megélhetést lehetővé tett.

Az agrárnépesség döntő része azonban egyáltalán nem rendelkezett földdel, vagy csak töredékparcellája volt. Ők voltak a mezőgazdasági cselédek: 600 ezer fő, és dupla annyian a mezőgazdasági munkások. Így érthető, hogy a két háború közötti magyar társadalom legsúlyosabb problémája a parasztkérdés, pontosabban a valódi földreform elmaradása lett. A Nagyatádi-féle földreform, majd az ezt követő földreformtörvény

némileg csökkentette ugyan a földnélküliek körét, a paraszti népesség mintegy háromnegyede ezután is teljes létbizonytalanságban élt.

A parasztság számára előrelépést jelentett, ha fiaik a városi társadalom alsóbb rétegeibe jutottak. Különösen úgy, ha állami alkalmazottak (közrendőr, csendőr, hivatalsegéd, postás) lettek, mert az ő fiaik a városi iskolákon keresztül (polgári iskola, gimnázium, felső ipari és felső kereskedelmi iskola) magasabbra kerülhettek. A munkanélküliség a mezőgazdasági munkásság mellett leginkább az ipari munkásság körében jelentkezett, bár az 1930-as évek végétől a nehéz- és a hadiipar fejlesztése következtében a munkaerő nagy részét foglalkoztatni tudták. Az iparban többnyire általánossá vált a 8 órás munkaidő, de a mezőgazdasági munkások, a cselédek is a szerződés szerinti időt dolgozták le, ami általában jóval több volt 8 óránál, míg az irodák, hivatalok alkalmazottainak munkaideje csak ritkán érte el azt. A jövedelmet és a megélhetést tekintve az 1930-as években a bűvös határ a havi 200 pengő volt, „mellyel az ember könnyen viccelt", fölötte az élet tervezhetővé és kiszámíthatóvá vált. Az állam tisztviselői, az uradalom vezetői, az egyház értelmisége alkotta az úri középosztályt. A nemzeti kispolgárság többségében paraszti eredetű vagy vidéki-falusi kisiparosok származéka, az alsó népi társadalom leszármazottja, ez a réteg tartott ki a legszilárdabban a konzervatív rend mellett.

Az uradalmi gazdálkodásban dolgozók közül a gazdatisztek uraknak számítottak, és egyre magasabb fokú értelmiségi képzettséggel bírtak, az uradalmi cselédek adták a birtok paraszti munkaerejét, és volt mellettük egy rendkívül vékony szakmunkásréteg. (*„Gazdatiszt az, aki másnak a gazdaságában a gazdasági igazgatás, kezelés vagy ellenőrzés rend szerinti tennivalóinak fizetésért való ellátására szerződik."* 1900. évi XXVII. törvénycikk.) A gazdatisztek nyugdíjra is jogosultak lettek. Megemlítek néhány, a nagyapánk, apám és Gyula bátyám által emlegetett gazdatisztet (később kiváló tanárokat), akik az 1941-es Gazdatiszti Címtárban szerepelnek: Rada Antal erdőmérnök, Zobákpuszta; Alcser Jenő ókígyósi intéző; Ensel Réső József magyar királyi jószágfelügyelő, Mezőhegyes; Gaál Dénes segédtiszt, Bajna; Halápi Ferenc intéző, Kunhegyes. A tanárok közül: Szabó, Regős, Szelényi, Dubay, Vincze, Haffner, Fehér, Száraz, Jeney, Garamvölgyi, Fodor, Dobó, Gajáry.

A társas élet és a szórakozás formája rétegenként, a társadalmi helyzetnek és a foglalkozásnak megfelelően némileg eltérő volt. A középosztályhoz tartozók báloztak: gazdászbálok, ipartestületi bálok, az egyetemisták, a jogászok, az orvosok és a tűzoltók báljain és más mulatságokon, ahol gyorsan elterjedtek az Európában ekkor divatos új

táncok. Ropták a tangót, a rumbát, a charlestont, angolkeringőt, a nyitótáncok persze a bécsi keringők, a palotások voltak. Az alsóbb rétegek sem akartak lemaradni: a munkásotthonokban, zsúrokon, ötórai teák alkalmával pörgették a lányokat, és a falvakban is rendszeresek voltak a táncmulatságok. A nemzetiségek lakta településeken a megőrzött népszokások színesítették a mulatságokat. Az életviszonyok, az életmód változásai, az uniformizálódás és a korabeli nyugat-európai mintákhoz való igazodás elsősorban a városi társadalmi rétegeket a szabadidős tevékenységben, sportolásban és a szórakozásban közelítették egymáshoz. A paraszti népesség megőrizte zártságát belső tagozódásában, de nem nyitott kifelé sem.

A viharsarki krónikás

Amit az *Európai szivárvány* c. kötet elején – *LEUVENTŐL IWANFELDÉIG* c. fejezetben – a harang szaváról írtam, kevés különbséggel visszaköszön a Vihar sarkából (sic!) is. Apánk kedves kis falujában hajnali négykor az *Úrangyalá*ra hívta a major a falu lakóit, télen egy óra engedményt tett (lám a harangok is igazították az órát egy kissé előre, majd egy órával hátrább, mintha téli-nyári harangidő-számítás lett volna), és öt órakor kondult három sort. Délben a levesnótát zúgta. Hétközben a középső, ünnepnapokon a nagyharang szólt. A parasztember ilyenkor lekapta süvegét, kucsmáját, a galléros meg a kalapot. A szentebbje, ha tehette, megállt a dolgában, és belül, úgy magában elmondta a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet. A többségnek keresztvetésre futotta, de azt megtette a keresztútnál a kőkrisztus, vagy Dumiratos-Ágotafalva (Dombiratos-Kunágota) között elhaladva a bádogkrisztus előtt. Hányszor akartam arra vinni apánkat, menet vagy jövet szülei sírjához, de nem engedte. *„Fiam, én abba a faluba soha többé be nem teszem a lábam”* – így őrizte boldog gyermek és ifjúkorát.

Apánk, akinek gazdatiszt apját családostul „száműzték” innen, soha többé nem tette be lábát a faluba. Nem kívánta többé látni gyermekkora birodalmát, a pusztát, a Kiserdőt, a Rókást, de a Csalit és a Kupa-parti nádast sem.

Mint említettem, elemi iskoláit apánk is Dumiratoson végezte, majd Kalocsán, a jezsuiták gimnáziumában érettségizett le 1933-ban. Főiskolai tanulmányait a budapesti Állatorvosi Főiskolán kezdte el, de hamar abba is hagyta; talán másfél évet végzett el. Elmondása szerint inkább ismerkedett Pesttel, környékével, meg a barátokkal. Nagyapánk és fiai is jól és szívesen tarokkoztak. Apánk valószínűleg rendesen költötte nagyapánk pénzét mindaddig, amíg az megunta, és hazarendelte ősünket, mondván: *„Ha nem*

volt jó tanulni, akkor jó lesz itthon dolgozni." Így is történt, be kellett állnia az apja mellé a gazdaságba, és végezni a rábízott munkát, feladatokat. Gondolom, rendesen dolgozhatott, mert három évre rá elengedte apja Magyaróvárra, a Gazdasági Akadémiára. Itt már szorgalmasan tanult, persze otthonról is rengeteg muníciót hozott, és 1943-ban oklevelet szerzett. Őt is a szakoktatás alkalmazta, és egy évre rá elvégezte Kassán a tanárképzőt. Apai nagyapánk Albel Gyula, a gazdatiszt testvérei pilis bányászfalvaiban éltek, bányászok, bányatisztviselők voltak.

Gondolom, édesapánk az egyetemi évei alatt is megfordult a környéken, hiszen rokonai, a nagybácsik és nagynénik mind itt éltek. Többen bányász munkatársai is lehettek Paul főmérnöknek, így névnapokon és bányászünnepségeken, állami ünnepeken, de akár a templomokban, a miséken is gyakran találkozhattak. Így leendő szüleink is már ifjú korukban ismerhették egymást. Édesanyánk tett említést egyszer arról, hogy apánk egy nyári látogatása alkalmával (a negyvenes évek elején lehetett) megemlítette házassági szándékait nagyapánknak, aki udvariasan közölte vele, hogy először a diplomát szerezze meg, azután majd beszélhetnek lánya kezéről.

Nagyapánk, Paul, a friss diplomás elektromérnök 1908-ban Belgiumból érkezett ide a Kőszénbánya Részvénytársasághoz az első munkahelyére. Az újonnan érkező bányászokat barakkokban szállásolták el, később felépült egy bányászkolónia is, mely otthont adott a munkásoknak és Paulnak, a mérnöknek is. A kolónia minden házában nyolc lakás volt, négy a földszinten, négy a tetőtérben. Paul nagyapánk és felesége, Klotild, igyekeztek minél jobban megismerkedni a bányászfalu történelmével és beilleszkedni a falu közösségébe. De a szerencse – hát az nemigen szegődött anyai nagyapánk mellé. Alig több, mint tíz éve élt ebben a „senemnyugat-senemkelet" országban, távol szüleitől és rokonaitól, amikor véget ért az első világháború, megélte a Tanácsköztársaságot, majd amikor az ország Trianont gyászolta, ő elvesztett feleségét és elsőszülött kisfiát. A falu megszerette őt, tisztelték, befogadták és segítették. Édesanyánk nemsokára elszakadt a szülői háztól. Apja, teljesítve feleségének a halálos ágyánál tett ígéretét, anyánkat a szörényvári nevelőkre bízta. Iwanfelde, a szülőfalu élete, az ott lakó bányászok küzdelme folyt tovább.

Arról a casus belliről[5], mely Magyarország hadba lépéséhez vezetett, ma is vita folyik történészkörökben: német vagy orosz repülőgépekből hullottak-e a bombák? Borsányi Julián, volt törzskari alezredes kutatásai és

[5] A casus belli (latin) a háború oka. Olyan esemény vagy tény, amely háborút idéz elő, vagy egy háború kitörésének megindokolására használnak fel.

leírása megingatta a német és a magyar hadvezetés közös kassai akcióját hirdető hazai teóriát:

„1941. június 26-án, Kassán csütörtök volt és ebédidő. A kassai polgárok többsége otthonában tartózkodott. A vendéglőkben, éttermekben csúcsforgalom volt, az utcákon kevés járókelőt lehetett látni. Az iskolai vakáció már megkezdődött, a meleg nyári nap nagyon sok fiatalt vonzott a strandra. 13 óra 3 perckor keleti irányból repülőgépzúgás hallatszott, amely előbb elhalkult, majd nyugatról egyre erősödött, és a felhőtlen égen feltűnt egy viszonylag alacsonyan szálló kötelék. Mintegy 800 méter magasságban három kétmotoros bombázógép közeledett a belváros felé. Az égre felpillantó, kíváncsi járókelő hiába kereste a gépek felségjelét, azok sárgára festett törzse és szárnya nem árulta el hovatartozásukat. …Az utólagos vizsgálat megállapította, hogy a felségjel nélküli bombázógépek keletről érkeztek, félkörben megkerülték a várost, majd a Bankó mögött eltűnve visszafordultak, és nyugat-keleti irányban repültek át Kassa fölött. A ledobott bombák 100 kilogrammosak voltak. A 29 bomba közül egy nem robbant föl, erről fényképfelvételeket és pontos leírást készítettek. A fényképen jól láthatók a bombatestbe ütött cirill betűs gyártási adatok."

Krúdy Ádám százados a kassai repülőtér oktatótisztje viszont saját szemével látta a német gyártmányú bombázó gépeket.

Apánk ekkor még javában tanult az óvári akadémián, majd egy évvel Kassa bombázása után, 1942-ben került minisztériumi kinevezéssel Kassára, ahol a tanárképzőt végezte el. Gyuszkó, az öccse, 1939-ben végezte el a Gazdasági Szaktanítóképzőt, és egy év múlva behívták katonának, aztán nyolc évig katona- és fogolykoszton élhetett.

Édesanyánk apja, Paul, már nyugdíjas bányatisztként élt Klotildligeten[6], szülei két évtizede meghaltak, testvérei közül négyen éltek még, egy fivére, Eduard, fiatalon meghalt tüdővészben. Anyánk fivérei – mint papnövendékek – mentesültek a katonai szolgálat alól. Leendő édesanyánk az apjával élt, és fővárosi gyárakban, hivatalokban dolgozott, felhasználva nyelvtudását és gyors- és gépíró-oklevelét; ha úgy tetszik, még gondtalan évei voltak ezek. A háború előtti években utazgattak a nyugati rokonokhoz, és kirándultak Magyarországon. Barátnők és hétvégi programok, tenisz és szerény flört a körülötte legyeskedő fiatalemberekkel, köztük a nyári szabadságát, szünidejét a Pilisben töltő későbbi apánkkal. Nem volt ez egy „dolce vita", hiszen a viszonylag jó módban élő özvegy édesapja mellett

[6] A 20. században több területcsatolás érintette Piliscsabát; 1925-ben Klotildliget néven kivált egy településrész, amely 1949-ben a Pilisliget nevet kapta és 1950-ben visszacsatolták Piliscsabához.

szigorú katolikus polgári miliő vette körül anyánkat. Még csak nem is a „leányzsúrok világa” volt ez, de a munka után egy kis cukrászda a barátnőkkel vagy a családdal – anyánk nagyon szerette az édességet, de később oly kevés jutott neki. A misék, a litánia utáni csevelyek a templomtéren, vagy a ligeti gesztenyefasorban és kellemes nyári estéken a villa kertjében. Hétvégi kirándulások apja autóján a Balatonra, Lillafüredre vagy a Pilisben, egy-egy hajókirándulás Visegrádra, Esztergomba. Mégis micsoda különbség ahhoz képest, ami pár év múlva várt rá.

Rövid jegyesség után megesküdtek apánkkal, és követte férjét a visszacsatolt Erdély leghidegebb részébe. Apánkat az oklevele megszerzése után Csíkszeredára nevezték ki, ahol a Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet tangazdaságát és az Ezüstkalászos Gazdaképzőt vezette. Szeredából 1944 tavaszán Gyulára helyezték apánkat azzal, hogy ott egy öntözési szakiskolát hozzon létre. El is küldték áprilistól szeptemberig tanulmányútra, hogy ismereteket gyűjtsön az öntözéses növénytermesztésről. Így aztán megismerte a Tiszántúl számos öntözéses gazdaságát és forrásait, adatokat gyűjtött az öntözéses növénytermesztésről szóló tankönyv megírásához. Alighogy visszatért Gyulára, szeptember 22-én felettese utasítására először Kunszentmiklósra, majd Pestre irányították. Vele ment a családja (ekkor másfél éves házas volt, és egy kislány édesapja). Pestre, pontosabban Ligetre mentek apósához, itt érte 1944 novemberében a behívó, így be kellett vonulnia katonának Tatára, egy újonckiképző gyalogsági ezredhez.

7 Albel Andor és Roderburg Mária eljegyzése, 1942. dec. 6.

A katonai szolgálat alól eddig folyamatos tanulmányai miatt mentesült, diplomásként pedig egy időre mentesítési igazolvánnyal rendelkezett.

Gazdaképzés a Hargita alján

Mielőtt a székely mezőgazdák képzéséről írnék, felidézem a „bécsi döntéseket”. 1938. november 2-án született meg a bécsi döntés, amely a Felvidék egy részét visszacsatolta Magyarországhoz. Horthy kormányzó

emlékirataiból idézem: *„Szívesebben vettük volna, ha szomszédunkkal egymás közt oldhatjuk meg a kérdést. Minthogy azonban Tiso a prágai kormány nevében ahhoz ragaszkodott, hogy a vitát Németország és Olaszország döntésére bocsássuk, javaslatához végül is hozzájárultunk. Nem tisztázható, hogy Hitler, ha Kielben hozzájárulok kívánságához, az egész Szlovákiát nekünk szánta volna-e. Valószínű azonban, hogy az önálló Szlovákia gondolata csak tárgyalásunk után merült fel benne."* Az első bécsi döntés következtében Bácska, a baranyai háromszög és Muraköz is visszakerült Magyarországhoz. Márai írta a kassai bevonulás után*: „Ekkor vesztettük el igazán Kassát… mert hoztuk a magyar méltóságosuram szellemet egy olyan városba, mely a csehek alatt megismerte a demokráciát."*

A második bécsi döntést előkészítő román-magyar tárgyalásokra 1940 augusztusában Turnu Severinben (Szörényváron) került sor, miközben a román-bolgár megbeszélések Craiovában folytak. A németek jóváhagyása után 1940 augusztusában a bécsi Belvedere palotában kihirdették a döntést, mely szerint Észak-Erdély visszakerül Magyarországhoz. A második bécsi döntés értelmében 43 ezer négyzetkilométernyi terület került vissza Magyarországhoz, mintegy két és fél millió lakossal.

Az egész Erdély területére kiterjedő katonai közigazgatást már 1940 júliusában megszervezték, és az ebből a célból megtartott tanfolyam résztvevőihez a záróvizsga után Teleki Pál miniszterelnök intézett beszédet, melynek lényegét Kádár Gyula így foglalja össze emlékiratában:

„Különösen hosszan, dicsérőleg beszélt az egyszerű erdélyi román népről. Mindenkit óva intett, hogy benne ellenséget lásson, vele fölényeskedjék, vagy valamiféle bosszúra gondoljon. Mindent meg kell tenni – hangoztatta –, hogy az erdélyi románság különbséget érezzen a mostani bánásmód és a Monarchia idejebeli között. Feladatul szabta, hogy a románokat minden intézkedésben a magyarsággal teljesen egyenrangú állampolgárként kezeljék."

A visszacsatolt területekre tisztviselőket, tanítókat és tanárokat küldtek, néhány esetben nem kis feszültséget is teremtve ezzel. Így került kinevezésre először Gajáry úr, majd később apánk is a csíkszeredai gazdaképző intézménybe. Tamási Áron 1940. szeptemberi szavait idézem:

„Nemcsak a Hargita tért vissza, hanem maga Ábel is visszatért. Eszibe jutott neki, hogy számadást csináljon. Vajon minden olyan terület visszatért-e a magyar hazához, amelyen ő járt? Akkor eszibe jutott, hogy Amerika se tért vissza, de Dél-Erdély különösen nem tért vissza. Úgy gondolta, hogy Amerikát mi nem bánjuk, de Dél-Erdélyt azt semmi esetre, soha nem fogjuk hagyni. Tovább gondolkodott, s az jutott az eszébe, hogy Surgyilánt, akivel

együtt szenvedett a Hargitán, fel fogja keresni, és megkéri, hogy menjen el Dél-Erdélybe, és mondja meg ott a románoknak, hogy térjenek vissza Magyarországhoz, ahol nem lesz nekik rossz dolguk, hiszen az igazságot is meg lehet szokni..."

Észak-Erdély elfoglalása során a románok sehol sem fejtettek ki ellenállást, csak egy sajnálatos félreértés következtében Ördögkút községnél ropogtak fegyverek (és 93 halálos áldozatot követeltek). Így utólag már látjuk, hogy súlyos árat fizettünk az Észak-Erdély visszacsatolását kimondó 2. bécsi döntésért. Három és fél hónappal később Hitler benyújtotta a számlát: Magyarországot felszólították a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra.

Erdély északi része mindössze négy évig volt magyar; 1944 őszén a szovjet hadsereg áttört a Déli-Kárpátokon, és nyomukban a román Maniu-gárda alakulatai véres bosszút álltak az erdélyi magyarokon. Sok ezer ártatlan ember esett áldozatul ennek a megtorló hadjáratnak. Igaz, volt Ördögkút, igaz, volt újvidéki túlkapás is a magyarok részéről, de a területeket visszafoglaló románok és szerbek többszörösen megtorolták sérelmeiket.

8 Albel Andor és Roderburg Mária esküvője. Klotildliget, 1943

Szüleink 1943. március idusán, az esküvőjüket követően Budapesten, egy Duna-parti hotelben töltötték „mézes napjaikat", majd indultak Erdélybe, Csíkszeredára. Hosszú vonatozás után a szállodából a Hargita alján egy rideg és hideg szolgálati lakásba kerültek. Megpróbálom felidézni, milyen lehetett a Magyar Királyi Mezőgazdasági Szakiskola és Mezőgazdasági Tanácsadó Állomás, ahová 1942 utolsó napján, tehát szilveszterkor nevezte ki apánkat gazdasági segédtanárnak a Magyar Királyi Földművelésügyi Miniszter, s ahová az ifjú házasok az új év márciusának végén megérkeztek. A tavasz már meleget hozott, az első pünkösdöt a csíksomlyói hegyen töltötték, az ifjú feleség édesapja, Paul meglátogatta őket, s együtt kirándultak Tusnádra és a Szent Anna-tóhoz. Apai nagyapánk keblét a büszkeség emelte, hogy visszatért

„édes Erdély” (igaz, csak részben), s nagyobbik fia gazdálkodni tanítja az atyafiakat, a kisebbik fia pedig, Gyuszkó, hadianyagot szállít Bethlenbe.

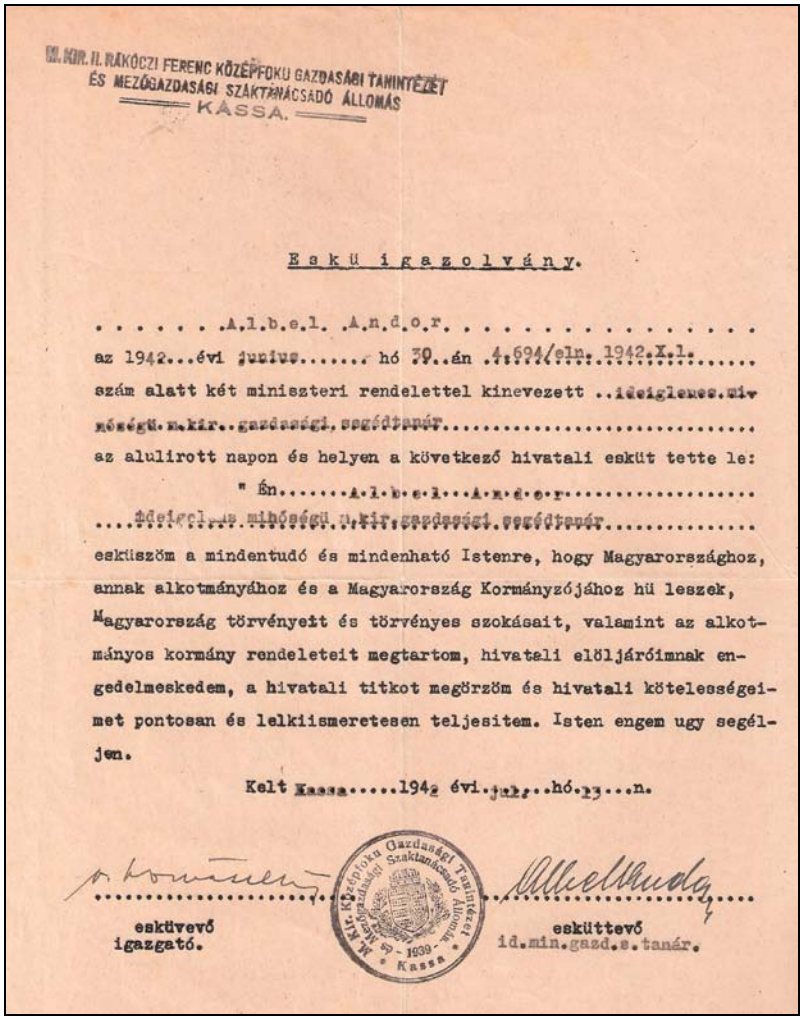

M. KIR. II. RÁKÓCZI FERENC KÖZÉPFOKU GAZDASÁGI TANINTÉZET
ÉS MEZŐGAZDASÁGI SZÁKTANÁCSADÓ ÁLLOMÁS
KASSA.

Eskü igazolvány.

. . . . . .A.l.b.e.l. .A.n.d.o.r. . . . . .

az 1942...évi junius..... hó 30..án .4.694/eln. 1942.X.l.....

szám alatt két miniszteri rendelettel kinevezett ..ideiglenes.mi-

nőségü.m.kir..gazdasági.segédtanár.....

az alulirott napon és helyen a következő hivatali esküt tette le:

" Én.....A.l.b.e.l...A.n.d.o.r.....

....ideiglenes mihőségü m.kir.gazdasági.segédtanár.....

esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és a Magyarország Kormányzójához hü leszek, Magyarország törvényeit és törvényes szokásait, valamint az alkotmányos kormány rendeleteit megtartom, hivatali elöljáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megörzöm és hivatali kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen teljesitem. Isten engem ugy segéljen.

Kelt Kassa.....1942 évi.jul..hó.13...n.

.....
esküvevő
igazgató.

M. Kir. Középfoku Gazdasági Tanintézet és Mezőgazdasági Szaktanácsadó Állomás - 1939 - Kassa

.....
esküttevő
id.min.gazd.s.tanár.

9 Tanári eskü. Kassa, 1942

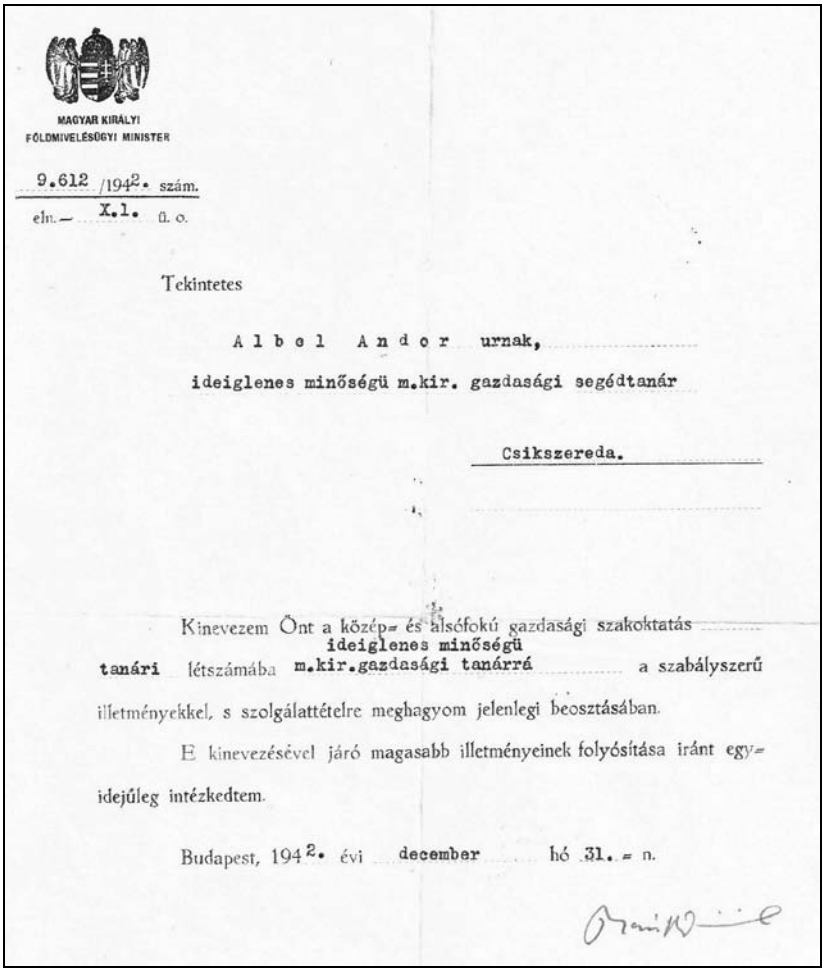

MAGYAR KIRÁLYI
FÖLDMIVELÉSÜGYI MINISZTER

9.612 /1942. szám.
eln.– X.1. ü. o.

Tekintetes

A l b e l A n d o r urnak,

ideiglenes minőségü m.kir. gazdasági segédtanár

Csikszereda.

Kinevezem Önt a közép= és alsófokú gazdasági szakoktatás ideiglenes minőségü tanári létszámába m.kir.gazdasági tanárrá a szabályszerű illetményekkel, s szolgálattételre meghagyom jelenlegi beosztásában.

E kinevezésével járó magasabb illetményeinek folyósítása iránt egy= idejűleg intézkedtem.

Budapest, 1942. évi december hó 31.= n.

10 Kinevezés Csíkszeredára, 1942

Részletek Gajáry Aladárnak a helyi lapban, a *Hargita Népé*ben[7] az ezredforduló táján megjelent írásából:

„Bizony már 60 év telt el azóta, hogy Csíkszeredától néhány kilométerre nyugatra, a Hargita alján működött egy mezőgazdasági szakiskola, melynek életre keltője és igazgatója 1941-44 között édesapánk, dr. Gajáry László volt. A földbirtokos családban, Sződön született édesapánk a váci piarista gimnáziumban érettségizett, majd öt szakirányú diplomát szerzett. Néhány évig uradalmi intézőként dolgozott, majd a gazdaképzésben találta meg életcélját. Az első értékes tapasztalatokra – mint tanár – Kapuváron és Szarvason[8] tett szert, majd alig harminc évesen igazgató Szombathelyen, Székesfehérváron és Békéscsabán, az úgynevezett téli gazdasági iskolákban. Az üzemgazdaságtan tárgykörében számos tankönyvet írt. A Földművelésügyi Minisztériumban 1940-ben úgy döntöttek, hogy addigi gazdag és eredményes tapasztalatait Csíkban értékesítheti. A döntésben valószínűleg az is közrejátszott, hogy édesanyánk családja Székelykeresztúron lakott 1916-ig, ilyen értelemben visszaköltözött a család Erdélybe. Új munkahelyén a semmiből kellett szakiskolát létrehoznia, az addig börtönként használt épületből iskolát és kollégiumot, tanári lakásokat kialakítani. Tangazdaságot létrehozni, tenyészállatokat, gépeket, felszereléseket beszerezni, és ezzel párhuzamosan termelésbe vonni parlagokat, és a juhtej feldolgozását megszervezni. Néhány év elteltével kellő számú diák egy korszerűen felszerelt iskolában és sokirányú tangazdaságban tanulhatott. A tanulásra és a gyakorlatokra általában télen került sor. Az iskolában 'aranykalászos gazda' végzettséget szerezhettek a csíki székely tanulók. Híreseknek számítottak a tolvajostetői mintagazdaság és a mintaesztenák (havasi pásztortanyák). A környező falvakban télen ezüstkalászos gazdatanfolyamokat szerveztek a gazdák szakismereteinek bővítésére. Öcsém és jómagam naponta lovas kocsival, télen szánnal

[7] *Iskola a Hargita alján. Hargita Népe* – 2005. június 9. csütörtök, XVII. évfolyam 132. szám.

[8] Dr. Gajáry László m. kir. gazdasági tanár, okl. gazda, okl. mezőgazda, a közgazdaságtudományok tudora, képesített gazdasági tanár, az internátus vezetője, a tanári és ifjúsági könyvtár kezelője. Tanította az erdészettant a III. évfolyamon heti 1 órában, továbbá a IV. évfolyamon a gazdasági ügyirálytant heti 1, a gazdasági kereskedelem tant heti 2, a gazdasági számviteltant heti 3, a jogi és közgazdasági ismereteket heti 2, a gazdasági becsléstant heti 2 órában. A tanintézetnél működik 1929. október óta. Az 1931-32 tanévben a földmívelésügyi miniszter úr dr. Gajáry László gazdasági tanárt a szombathelyi téli gazdasági iskolához helyezte, s megbízta az iskola ideiglenes vezetésével. (1931-32. tanév története. A *szarvasi m. kir. Tessedik Sámuel Középfokú Gazdasági Tanintézet V. Értesítője*, Szarvas, 1932.)

mentünk tanulni a Segítő Mária Gimnáziumba, amikor kikanyarodtunk a Szeredára vezető útra, egy nagy székelykapun mentünk keresztül, amit rendre megsüvegeltünk. 1944. augusztusban menekülnünk kellett vissza Magyarországra, ahol édesapánk Székesfehérváron szervezte újjá a gazdasági középiskolát. Szomorú évek következtek. Édesapánkat vallásossága, párttagsága, a város pedagógusai által választott vezető szerepe miatt üldözték, kirúgták állásából, pályamunkásként dolgozott, s egy évre rá fiatalon meghalt."

A *Hargita Népé*ben megjelent cikkre nemsokára felfigyelt S. Gyula[9] Székelykeresztúrról, és a következőket írta: *„1941-ben a Magyar Hadsereg lőszerraktárakat építtetett a Gazdasági Iskola alatti lankás, cserjékkel benőtt területen. Mi akkor mint leventék a nyári vakáció idejére egyhavi hazafias építőmunkára kaptunk beosztást. Szállásunk az iskolaépület melletti pár szobás épületben volt, amelynek falain és padlóján még ott voltak a nyomai H. Sima vasgárdistái egy évvel azelőtt elkövetett kegyetlenkedéseinek. A következő nyarakon is oda vezényeltek, hogy segítsük az iskola vízvezeték-rendszerének kiépítését. Magyarország német megszállását követően betiltották az iskolai oktatást, de rádión keresztül mégis folytatódott."*

[9] *Ismertem a Gajáry családot*. *Hargita Népe* – 2005. június 22. szerda, XVII. évfolyam 143. szám.

11 Csíksomlyó, 1944

12 Csíkszereda, tolvajostetői tehenészet

1944 szeptemberében még Dumiratoson találkozik az egész család az apai nagyszüleinkkel. Ott vannak a Székelyföldről visszatért szüleink, a kilenc hónapos elsőszülött unokával, apánk húga, valamint Paul nagyapánk is. Ezt követően az ősz folyamán már szétesett apánk családja. Öccsét, Gyula nagybátyánkat, aki már 1940-óta katona volt, de 1944 márciusában háborús szemsérülése miatt (gyakorlaton egy gránátszilánk fúródott a szemébe) leszerelték. Még abban a hónapban megnősült. Gyermekkori ismeretségből lett szerelem, majd házasság. Marika, a menyasszony, Krajzler Lajos gazda kislánya volt, aki az elemi iskolát Dumiratoson végezte el, majd Egerben az Angolkisasszonyoknál tanult, ezután Szegeden tanítói diplomát szerzett, majd számos alföldi településen tanított.

Rövid volt a nászuk, mert április elsején – és ez nem vicc volt! – ismét behívták Gyula bátyánkat katonának. Felesége Mosonmagyaróváron megszülte első gyermeküket, így a karácsony utáni harmadik napon kislányát, a kis Marikát „kapta ajándékba". Még valahol Kőszeg táján találkozott a feleségével és láthatta gyermekét, egy hetet együtt tölthettek, de 1945 januárjában hadifogságba került. Oroszországba vitték, ahonnan majd csak négy év múltán engedték haza.

GAZDÁSZ ÉS TANÍTÓ

„vénülőben mintha a gének
egyre jobban emlékeznének
naponta egy-egy apámtól látott
gesztus lát rajtam napvilágot"
Kányádi Sándor: *Vénülőben* (részlet)

Igen rögös pályát kellett befutnia az egyéni gazdálkodás harcosából a termelőszövetkezetek szétverésén búslakodó apánknak, aki ezt írta 1950-ben keltezett önéletrajzában:

„Nagyszüleim bányamunkások voltak, hat gyermekük volt, kik közül apám végzett magasabb iskolát, a keszthelyi gazdasági akadémiát. Kalocsán a jezsuitáknál végeztem, itt érettségiztem, 1939-ben beiratkoztam Magyaróváron a Gazdasági Akadémiára. Kassán elvégeztem a tanárképző tanfolyamot, gazdasági szakoktatáshoz kerültem. 1944. december 14-én gyalogmenetben kivittek Ausztriába, majd orosz hadifogságba kerültem. Először az ausztriai Zwettlben, majd Ukrajnában Aknaszlatinán voltam táborban, onnan 1945. szeptember elején hazaengedtek. Volt igazgatómat népítélettel eltávolították az iskolából, én kaptam ideiglenes igazgatói

megbízást, majd egy év múltán véglegesítettek. A járás tanfolyami szakfelügyelője és a Közoktatási Minisztérium alá tartozó iskolák társ-szakfelügyelője lettem. Egy év elteltével Kisújszállásra lettem helyezve, mint tangazdasági ellenőr. Azután szakszeminárium-vezető lettem, közben könyvet írtam az öntözéses gazdálkodásról. Feleségem háztartásbeli, öt gyermekünk van, kiket egyedül a fizetésemből tartok el. Családomon kívül a szüleimet is segítem, kik ugyancsak teljesen vagyontalanok, és húgomnál élnek. Sem ingó, sem ingatlan vagyonom nincs."

Apánk ízig-vérig mezőgazda és tanító volt. Uradalmi gazdatiszt apa elsőszülött gyermeke, akinek a magyar föld volt a mindene, a gazdaság, az öntözéses növénytermesztés és az ezekről való tanítás. Nem beszélt tiszteletlenül Horthyról és – mint gazdász – Kállay és Darányi földművelésügyi miniszteréket is (akik miniszterelnökök is voltak) elismerte, majd később még Csermanek/Kádárral is megbékült, Dinnyés földművelésügyi miniszter teljesítményét még dicsérte is.

Dühöngött, amikor megtiltották az egyéni gazdálkodást a földeken, szétverték a nagybirtokokat, törvényekkel vették el a magyar paraszt földhöz való jussát. Talán könnyezni is láttam, amikor egy földről szóló rendelet miatt földhöz csapta a *Magyar Nemzet*et. De végül is elfogadta, hogy a „Termelőszövetkezeteké a jövő!" Elkezdte lelkesen tanítani az agronómusokat, a jövő szövetkezeti elnökeit. Nem volt egyedül. A háború után a mezőgazdasági szakoktatás, a mezőgazdasági technikumok (közép- majd felsőfokon), szakiskolák tanárainak nagy része a birtokosok és nagygazdák gazdasági akadémiát végzett fiai közül került ki. Kiváló szakemberek, akik gyermek- és fiatalkorukban látták, megtapasztalták, hogyan működik egy közepes birtok, vagy nagyobb gazdaság.

Apánk úgy ismerte a Tiszántúlt, mint a tenyerét; felettesei helyezgették ide-oda, hogy tanuljon és tanítson, iskolát szervezzen, vagy mert a múltja és az abból fakadó viselkedése miatt az adott településen nemkívánatossá vált. Káderlapján, minősítésében egy mondat elkísérte a nyugdíjazását megelőző pár évig: „Jó szakember, de első számú vezetőnek nem alkalmazható." Így aztán másodhegedűsként, szakmai helyettesként, később a szakmát felügyelőként szorgoskodott a mezőgazdasági iskolák alföldi hálózatának kiépítésén, fejlesztette a szocialista szakoktatást. Ha visszagondolunk arra, hogy apánk 1938-ban, Horthy és országa utolsó békeévében kezdte el tanulmányait az óvári akadémián, amikor a magyar mezőgazdaság kezdett Európa élvonalába kerülni; majd jöttek a háborús évek; ezt követte a szovjet mintájú átszervezés, a kolhozosítás.

Hogy is történt? – folytatom ott, ahol a háború végével abbahagytam. Apánk 1945. szeptember 10-én szabadult Máramarosról. Édesanyánk hat

hónapos terhesen, másfél éves kislányukkal várta őt Gyulán. Munkába állt: először a Gazdaképző Iskola tanára, majd miután igazgatóját, D. Aladárt népítélettel eltávolították, őt (akinek apja felett szintén a „nép ítélt") nevezték ki az intézmény élére. Mellette felügyelte a téli gazdatanfolyamokat, és a járásban az elemi iskolákat.

Gyulai I. számú Igazoló Bizottságtól.

736/1945. szám.

HATÁROZAT.

Albel Andor t, aki Tarpa -n,

1914. év május hó 14 -n született és mint gazdasági tanár a gyulai Téli Gazdasági Iskolánál teljesít szolgálatot

az 1080/1945. M. E., illetve xxx /1945.xxMxEx számú rendelet értelmében

igazoltnak

jelentjük ki.

Gyula, 1945. október hó 18 n

GYULA M. VÁROS IGAZOLÓ BIZ.

az igazoló-bizottság elnöke.

az igazoló-bizottság tagjai.

ZAJKÁS-nyomda GYULA

14 Igazoló bizottság határozata, 1945 okt. 18.

Mezőgazdasági ismeretekre oktatta a leendő tanítókat, elnöke lett a megye munkaerő-gazdálkodási bizottságának, munkabér-megállapító bizottságának, és tudósított a megye gazdaságáról. Miniszteri és főigazgatói dicséretben részesült. Igyekezett mindennek eleget enni, és mert aki nem mozgalmár, az gyanús, belépett a Szociáldemokrata Pártba; a két párt egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártjából kizárták, mert nyilatkozatából hiányzott a külföldre távozott após meg a pap sógorok. Egy feljegyzés arra utal, hogy a párt megyei szervezete igencsak leinformálta apánkat. A kedves kis falu – melyről néha elérzékenyülve beszélt, s melybe soha nem volt hajlandó visszalátogatni – kommunista vezetői rendesen leszedték a keresztvizet családjáról és az ifjúkoráról. Azt írták: „*A gazdatiszt nagyobbik fia nem volt különb az apjánál, a kisebbik az megértőbb volt, de már nevelésénél fogva hasonlított az apjára. Ha a*

felszabadulás előtt el nem menekülnek, ma már nem kellene igazolni őket." Elküldték mindkét viharsarki város pártbizottságára, hol a nevezettek éppen az ő fiaikat oktatgatták a kollektív gazdálkodás előnyeire.

No, ez még csak hagyján, de a következő feljegyzést (most már Gyulán) a helyi jámbor (sic!) párttitkár készítette, aki az előzőekhez hozzápakolta anyánk klerikális családi vonatkozásait. Mint az általa jegyzett dokumentumban olvasható: *„felesége nem hajlandó belépni a Magyar Nők Demokratikus Szövetségébe, akinek testvérei papok, a család igen erős papi befolyásolás alatt áll. Érdekes volt az igazgatót hallgatni a szakszervezeti gyűlésen, majd másnap látni bizalmas beszélgetésben a plébánossal."*

15 A gyulai kastély parkjában, 1946

Bár apánk szakmai és vezetői munkáját elismerték, sőt kitüntették – ez később is megesett vele –, de ennyi „dicséret" után (mint mondotta) *„kitelt a böcsület a kisvárosban"*. Elirányították a most már négygyermekes családot egy „kis" és „új" szállásra, pontosabban Kenderesre, ahol Horthy kastélyába költöztünk. Ez, mármint a kastély, mint genius loci talán némi gyógyírt jelenthetett apánknak, és egy hideg telet nekünk. Szervezhetett megint egy öntözéses szakiskolát, ellátta a növény-egészségügyi

szolgálatot, és ellenőrzött két tucat tangazdaságot. Anyánk pedig világra hozta Ernő öcsénket, enyhítve ezzel a kialakult lányfölényt a családban (így 3:2 lett a lány-fiú arány).

Azután Szentmártonban a kunok leszármazottainak kellett tangazdaságot és iskolát szervezni meg vezetni. Családunkban itt a lányok fölénye egy Mártányival tovább nőtt, és piszok hideg tél volt – vagy a tüzelő volt kevés? Ekkor vetemedett anyánk „lopásra", melyre később is szégyenkezve emlékezett, pedig meggyónta, és Isten biztosan megbocsátott neki, de ő magának nem. Történt ugyanis, hogy az egy dunyha alatt tartott gyerekeinek (mint a befőtteket, amikor dunsztolják) enni kellett adni, de miből? Kiment a kert végébe, ahol még az őszről maradt krumplibokrokat sejtette, és a fagyott földből kézzel kapart ki néhány ott maradt szemet. Ezen felbátorodva – és remélvén az elkúszó indákon megmaradt gumókat – átkapart a kerítés alatt a szomszédba, és két-három szem fagyott kolompért talált ott is. Lett hát ebéd, de bűnben puhult az édesre fagyott krumpli. Vasárnap meggyónta, a pap feloldozta, ő meg tovább szégyellte.

Még egy hasonló esetre emlékszem, de az ennyire nem viselte meg a Mamát. Megint hideg tél, fűthetetlen kastélyszobák és az advent utolsó napjai voltak. Jézus születése előtti napon krukkolásra[10] ment ki apánk a lakásból, és ajtónk előtt egy pulyka eszegette az esti malacetetéskor elhullott kukoricaszemeket. Honnan jött a madár? Ki tudja, talán a folyó túlsó partjáról a jégen? Azért elkezdett apánk a környéken érdeklődni, kinek hiányzik az állat. Senkinek sem hiányzott, a baromfi meg nem tágított ajtónk tájékáról. Karácsony napján aztán apánk amint éppen gyújtást hasogatott, véletlenül nyakon csapta a madarat. Vitte be anyánknak azzal, hogy az Isten küldte. Anyánk hitte vagy nem? Mindenesetre megsütötte. Mi gyerekek ugyanúgy elfogadtuk a pulykát a Jézuskától, mint előző este a kisautót, lányok az öltöztethető babát és a házi készítésű szaloncukrot. Valószínűleg innen ered a mondás: *„Elkóborolt, mint a tótasszony pulykája."*

De még az első bűnbeesés helyszínén, Szentmártonban vagyunk. Azután innen továbbhelyezték a Papát egy másik Szentre, szintén tangazdaságot vezetni, de ez sem tartott sokáig, mehetett Halasra – téeszelnökök képzőjének.

Aztán pont a 20. század közepén vége lett a vándorlásnak, a vagonunkat Szarvas állomásán tolták félre, majd egy teherautó jött értünk, és mi gyerekek ismét hahózhattunk egy kastély nagy termeiben, amely hosszú időre lakhelyünk lett, s amelyre ma is szeretettel gondolunk vissza. Nem

[10] krukkolás – a pulyka élelemkereső hangjára utaló helyi kifejezés

tudni, a kastély, vagy a gyermekkorunk, vagy az ifjúságunk veszett oda, amikor később lerombolták Anna grófnő épületét.

De most még 1950. augusztus vége felé jártunk, tehát 5 év alatt 5 városban, 8 intézményben szolgálta apánk a szocialista Magyarország mezőgazdasági szakképzését. Megköszönték, elismerték munkáját, azután továbbirányították, és mindenüvé utána küldték személyi dossziéját. Néhány gyöngyszemet idézek jellemzéseiből, mert éppúgy jellemzik a kort, mint az embereket, a jellemzőket és a minősítetteket egyaránt. Nekem különösen az egyik tetszik, amely a fővárosban készült, vagy csak ott láttamozták, a minisztérium személyzeti főosztályán, ki tudja?

„Nős, 5 gyerek. Pártból kizárták. Politikailag képzetlen. Nem megbízható. Tudását nem igyekszik fejleszteni. Szakmailag közepes. Demagóg." És végül a mindent elsöprő mondat: *„A múltbeli magatartása nem teszi alkalmassá, hogy vezető állásban dolgozzon."*

Tessék mondani: régmúlt vagy közelmúlt? Mert az akkor és ott nem volt mindegy! Egy árnyaltabb, vidéki káderjellemzést is idézek:

„Megjelenése bátor, de kissé fölényes magatartásával nem kelt jó benyomást. Előadáskiértékelésen hibáit beismeri, de szeret nagyképűsködni, szereti tudását fitoktatni, hogy érezzen ki az ő magassabb tudása. Ha az iskolavezető vagy valamijen felülvizsgáló tartózkodik a szemináriumában, akkor az anyagot tulságosan átpolitizálja. Állandóan a Szovjetúnió és a párt szerepét hozza bele a kérdésekbe. Sokszor sétál és ugy vezeti a szemináriumot. A politikai előadókkal szemben kicsit fölényesen viselkedik. Hajszálhasogató tevékenységével és paragrafus magolásaival, kispolgárias magatartásával nem bír az előadói kollektívába beilleszkedni. Az iskolai tanításon kívül más munkát nem szivesen vállal. Sajtót nem fizet elő semmilyet, könyveket csak szakkönyveket olvas. Jobban és többször hangsújozza az egyéni termelést, mint a nagyüzemi termelést, meg állapítható, hogy a kis termelés híve."

Pontosan idéztem a szöveget, ami nem kis erőfeszítést igényelt szövegszerkesztőmtől. Az utolsó mondat volt a „tökön rúgás" – mondta volt/volna apám, ha aláíratta volna vele az iskolavezető a fenti szöveget.

Az a tény, hogy a tanításon kívül nem vállal más munkát, vagy nem fizet elő a pártlapra, és nem vásárol a kommunista kiskönyvtárból, talán magyarázható: nagy a család, kicsi a fizetés, és rá várnak az otthoni férfimunkák, a javítás és karbantartás, a tüzelőhordás, favágás, disznóetetés és ól tisztítás, majd este a szakmaiak: a tankönyvírás, a dolgozatok javítása és mások. Pedig hogy szeretett (volna) akkor is sétálni a mamával, vagy horgászni, és néha esténként tarokkozni a barátokkal. Fizette viszont rendesen a békekölcsönt. Szerény fizetésének egyötödét jegyezte a „haza

oltárán" majd tíz éven át: *„Ki hazáját szereti / Új kölcsönt jegyez ma / Készíti forintjait / Minden dolgos gazda."* A magyar állam ebből törlesztette a Szovjetunió által követelt háborús kártérítést, tehát szüleink elvesztettek mindent (még a bútoraink is eltűntek Gyulán!), és még ők fizettek kártérítést. A befektetés busásan megtérült (sic!), mert 1970-től kezdve cseppenként, úgyszólván névértéken fizették vissza a kölcsönt.

Fluviare necesse est!

A magyarországi öntözés fejlődését általában korszakokra bontva elemzik a szakértők. A szórványöntözések időszaka a 18. század közepéig tartott. A rét-legelő, a rizs és a házkerti zöldség öntözését – a török hódoltsági területen – a török népesség gasztronómiai szokásai alapozták meg. Vigyázat! A török népesség nem török emberek halmaza volt a mi területünkön, hanem többségükben leigázott szerbek és bosnyákok – török igazgatás és vezetés alatt. A tiszántúli rétöntözés gondolatát Tessedik Sámuel vetette fel: az öntözéssel a hozamokat megduplázták.

A rétöntözést szorgalmazó Tessedik pedig éppúgy, mint apai ükszüleink, cseh-morva földről a 18. század vége felé, a II. József által kezdeményezett betelepítéssel érkezett az Alföldre (ezután települt a háromszázezer német is a Bánságba).

1937-ben létrejött az Országos Öntözésügyi Hivatal, amelynek révén az öntözésfejlesztés ügye ismét központi irányítás alá került. Adókedvezményt nyújtottak azoknak a gazdaságoknak, ahol öntözőberendezéseket szereltek fel, így a 2. világháború előtti utolsó békeévben a megöntözött terület nagysága elérte a 24 ezer hektárt. Ekkor épült meg Mosonyi Emil mérnök tervezésében a Körösök megzabolázására, az öntözésre és a holtágak víztárolására, a hajózhatóság biztosítására Magyarország első duzzasztója Békésszentandráson.

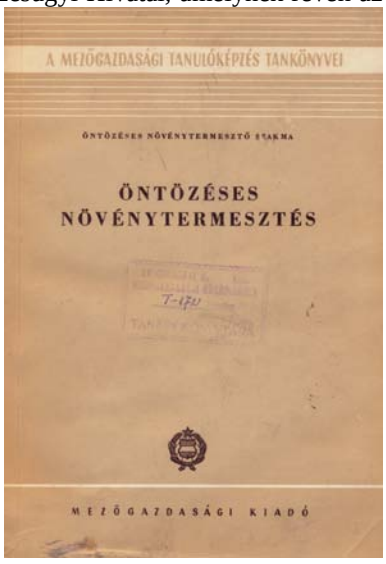

Apánk írta, hogy hosszas vándorlás után „kikötöttünk" az öntözés kutatásának és oktatásának vidéki fellegvárában: Szarvason. Lelkesen tanított, tankönyvet és

tanulmányokat írt, és esténként *„ráncba szedte”* a családját, minket.

Az *Öntözéses növénytermesztés* címmel írt munkája nagy segítségemre volt e fejezet megírásában. Írta, hogy az 1940-es években az akkori kormányzat kialakította a vitézi minta-öntözőtelepeket, melyeknek az volt a rendeltetése, hogy a gazdaközönségnek a gyakorlatban mutassák meg az öntözéses gazdálkodás előnyeit. Bemutat több ilyen mintagazdaságot, kiemelve a Tessedik Sámuel Gazdasági Tanintézet kísérleti öntözőtelepét Szarvason. A telepet 1936-ban építtette a földművelésügyi kormányzat, a Vásárhelyi Kultúrmérnöki Hivatal tervezésében. Amint írta: *„A 2. világháború tönkretette mindazt a mérsékelt eredményt, melyet országosan és megyeileg elértek az öntözéses növénytermesztés területén. Az öntözött terület visszaesett, a műtárgyak megrongálódtak, a csatornák karbantartása évekig elmaradt. A megrongálódott öntözőtelepek helyreállítását követően erőteljes fejlődés kezdődött: a monokultúrás rizstermesztés elterjedésével az öntözőtelepek 80 százaléka az Alföldön került kiépítésre.”*

A rizstelepek többségét rossz talajadottságú, szikes területeken hozták létre. 1954-ben helyezték üzembe a tiszalöki vízlépcsőt, majd 1956-ban a Keleti-főcsatornát. 1960-1965 között mintegy 210 ezer hektárral növekedett az öntözésre berendezett terület, és megközelítette a 370 ezer hektárt, 1974-re a kiskörei vízlépcső és a Kettős-Körösön a békési duzzasztómű átadásával az öntözési kapacitás meghaladta a 450 ezer hektárt.

Megjegyzem, édesanyánk gépelt neki, és ha ő is kapott valamilyen idegen nyelvi fordítási munkát, akkor éjjel – mikor már aludtunk, vagy mikor a *soros szopós* befejezte – dolgozott ő is.

Igazgatójával (Vincze F.) közösen készítettek kiadványt a *Viharsarok öntözéses gazdálkodásáról*, melyben az öntözéses kutatás (rizstermesztés) és szakoktatás eredményeiről számolnak be. Lelkesen vett részt a kisváros felsőfokú szakképzésének megszervezésében. A 20. század utolsó évtizedében viszont azzal szembesült, hogy az átgondolatlan (?) privatizáció éppúgy tönkretette az öntözéses gazdálkodást, mint a háború, és csak nézte a tévéhíradókban a belvízben úszó földeket és településeket.

Mendöltől – Mendelig

Szarvason vagyunk, az ország és gyermekkorunk közepén. Hajdan az evangélikus pap fia Mendöl Tibor geográfus, aki a *Szarvas földrajza* címmel doktori disszertációt írt az akkori faluról. Szarvas három folyó összefolyásánál fekszik, ott, ahol a folyók ágai minden tavasszal egyesültek. Idézem írását: *„Az egész alacsony terület egy vízi világ volt. Ez a kis sziget már a középkorban is falu volt, persze csak kicsi, silány falucska néhány tucat házzal, ahonnan egyik oldalt a folyóra, a nádasokra, rétekre nyílt kilátás, a másik oldalon a csekély kiterjedésű szántóföldeken túl a végtelenbe vesző füves legelőkre. A szorgalmas, békeszerető nép munkába vette a határt, óriási birkanyájak és marhacsordák legelésztek szanaszét. Tímárok és csizmadiák egész serege gondoskodott az állati bőrök feldolgozásáról. Termett és készült a faluban minden, amire csak egy kevés igényű embernek szüksége lehet.”*

A falu a hadak útján feküdt, hol törökök, hol mások fosztogattak, raboltak, öldököltek e tájon. A 18. század elején a III. Károly királynak és Savoyai Jenő hercegnek tett 30 éves szolgálataiért jutalmat kért Harruckern János György udvari szállító. Először a budai hévízmalomra és a szőlőskertekre vetett szemet, majd megelégedett egy megyényi birtokkal, és így lett földesúr és báró ezen a tájon. A báró fia, Ferenc Domonkos, megyei főispáni rangban háromszáz tótot telepített a szigetfaluba. Domonkos főispán leányunokájának, Antóniának adományozta Szarvast és környékét. Antónia B. Péterhez, egy olasz eredetű magyar grófhoz, Mária Terézia-érdemrenddel kitüntetett vezérőrnagyhoz ment feleségül. Felépítették kastélyukat a holt folyó partjára, melynek timpanonján a címerben B § A monogramot illesztettek. A század végére benépesült, túlcsordult a kis falu. Új szántóföldekre volt szükség, ezért elkezdték az ármentesítést. Gátakat építettek, átvágták a kanyarulatokat, új medret ástak a folyó számára, ami kimaradt, az holttá vált. Gyermekkoromban sokszor hallottam a bennszülöttektől, amikor mentek a tótok a vízállást megtekinteni: *„igyeme na körgát”*.

Megismerve „Mendölfalvát”, egy korszakos genetikusról, Mendelről teszek említést, bár a két névnek semmi köze egymáshoz. Fontos ez nekem, a botcsinálta antropológusnak, genetikusnak, de némi fejtörést okozhatott és megalkuvást jelentett apánknak, aki Liszenko elvtárs miatt a magyarországi gyapottermesztést is tanította, sőt, gyakoroltatta is, míg fel nem borult az egész, és a tanítványait szállító teherautóval az árokban nem kötöttek ki. Az

ukrán biológus és mezőgazda, Liszenko elvtárs, a Szovjet Tudományos Akadémia elnöke, egyetlen külföldi látogatását Magyarországon tette – gondolom, lelkes honi tudósaink, moszkvai magyar tanítványai unszolására. Szaharov elvtárs hatékony közbelépésére eltávolították a Szovjetunió tudományos közéletéből.

Liszenko a 19. század utolsó évében látta meg a napvilágot, aktív általudományos tevékenységét 1927-1964 között fejtette ki hazája és a népi Kína üdvére. Ez az időszak egybeesett apánk tanítói és tankönyvírói munkásságával. Liszenko, Sztálin nagy barátja, aki túlélte Hruscsovot is, tagadta a mendeli öröklődést – a kromoszómákban rejtőző gének szerepét és a genetika elveit –, helyette Micsurin nyomán a hibridek szerepét értékelte fel és az alkalmazkodást (Lamarck) tekintette a fajok, fajták keletkezése, a változások előidőzőjének. Így Darwin elmélete és a természetes szelekció sem illett bele tudományos világképébe. Ez a szovjet parasztzseni a vörös értelmiség példaképe, sőt, a szocializmus kapitalizmussal szembeni erőfölényének antropológiai megalapozója lett. Szaharov elvtárs az 1964-es akadémiai közgyűlésükön népbutítással, a tudomány meggyalázásával, a tudás lebecsülésével és ezzel együtt a hazát ért óriási veszteségekkel vádolva (amiért így biológiai fegyvereik is később lettek, mint az amerikaiaknak) eltávolította őt a tudományos közéletből.

Belegondolva apánk agrár-szakoktatói múltjába, hát – nem lehetett könnyű dolga! Először is „át kellett értékelnie" a hazulról hozott, megismert és megtanult egyéni-családi és nagybirtokos gazdálkodásról vallott ismereteit; majd öntözéses gazdálkodást tanítani ott, ahol a mai napig nem készült el a Duna-Tisza-csatorna; miközben beletörődött a kollektív gazdálkodás előnyeibe, és agronómusokat képzett a termelőszövetkezetek számára; közben még jarovizálni és gyapotot termesztenie is kellett ott, ahol a közelben a vetőmag-nemesítés tudósai dolgoztak.

Szarvas „mezgéjéről" már bőven vannak emlékeim. Az egykori Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet, melynek a világháborús években K. Kurt igazgatósága alatt már általam is ismert királyi tanárai R. János és Sz. László voltak, később egy cseh-morva földről ide érkezett jeles lelkész nevét viselte. Nehéz évek voltak, de mára (ahogy lenni szokott) megszépült minden: a régi kastély fűthetetlen nagy szobái, a félelmetes pince, ahonnan a szenet s fát kellett felcipelni, a nélkülözés és a ruhák, melyekben akkor jártunk. A holt folyó, melybe majdnem mindegyik testvérem egyszer-egyszer bele akart fulladni, de nem tehették, mert a gyerekszobánkban (mert az volt nekünk!) ott függött felettünk az őrangyal képe: Őrangyalunk, aki védőn lehajol a folyón átívelő pallón a tavirózsáért nyúló gyerekekért (Giccs? Hm…). Kilenc gyerek kezét nem lehet egyszerre fogni, így hát

anyánk Istenre bízott minket. Emlékszem a kastély és környéke, a Kisutca, az Ótemplom mögötti gödör gyermekcsapataira. A nagy ütközetekre, Csapajev, Timur és „*Rákóczi hadnagya*” csapataira. Akkoriban mi már óriáscsaládnak számítottunk, de voltak még 4-5 gyermekes szomszéd családok is – hála Ratkó néninek –, és persze megjelentek a kettő tesók, de az egyke még ritka volt. Lehettünk úgy húszan gyerekek, egyévestől a tizenötig „egy udvarban”. Jó nagy udvar volt, a háború vége felé ide terelték a falu félezer zsidó lakosát, állítólag a gettó múlt miatt tüntették el később a kastélyt, és emeltek a helyére egy ronda emeletes épületet. Pedig de szép volt ránézni a ligeti híd felől a két olasz testvér kastélyaira! Nem is kettő volt az, hanem négy látszott, amint a falaik alatt a holt folyó vízében visszatükröződve az épületek és a park fái megduplázódtak.

16 Szolgálati lakásunk, a Bolza Géza kastély ablaka alatt a család

17 Együtt a népes család a Körös parton. Szarvas, 1957 július

Feri bácsi, az iskola igazgatója gyakorolta és megkövetelte a latin mondás – Verba movent, exempla trahunt („*A szó megindít, a példa vonz*") – szerinti pedagógusviselkedést, életvitelt. A diák, a tanuló volt a középpontban, és mindent a nevelésnek és az oktatásnak rendelt alá, és ebben jó partnerei voltak: köztük apánk. Nem véletlenül dolgoztak együtt közel másfél évtizedig.

Akkor ott nem lehetett a tanárnak semmilyen ajándékot elfogadni neve napján, sem máskor. Akkor még országos pedagógusnap sem volt, amire ajándékozással készülhettek, gyűjthettek volna a tanítványok szülei.

Amire én emlékszem, azok a disznóvágások idején kapott kóstolók, de azok sem a tanítványok (bár lehetett köztük olyan is) szüleitől érkeztek, hanem a kisvárosi ismerősöktől, barátoktól. Ráadásul azt illett viszonozni is, amikor a mi disznónkat szúrták.

Visszatérve az igazgatói mércére: az magas szintű és tisztességes volt. Aligha lehetett kinézni a kistermetű igazgatóból annyi erőt, következetességet, szigort és fegyelmet, amivel rendet tartott környezetében. Tantestületét igyekezett jó közösséggé formálni.

A tanárok, nevelők névnapjait közösen illett megünnepelni, oda az ünnepeltnek lehetett vinni ajándékot, amit aztán többnyire el is fogyasztottak. A nyári estéken szombatonként összegyűltek a családok a kert végében, a parti bástyán, a nagy platánfa alatt, és szalonnát sütöttünk. Szólt a gramofon, a felnőttek táncoltak, mi, gyerekek fogócskáztunk, bújtunk és ipiapacsoztunk.

Karácsonykor, amíg a Jézuska „dolgozott", bábszínházat rendezett nekünk, a tanárok és az alkalmazottak gyerekeinek. Később mi, a nagyobbak készítettük a díszletet, adtuk elő a *Piroska és a farkas*t, a *János vitéz*t a kisebbeknek. Az igazgató gyerekeinek szép bábjaik voltak; most már tudom, hogy Sárika néni, az anyukájuk készítette. (Nem véletlenül alapította és vezette nyugdíjazásáig a háziipari szövetkezet hímzett gyermekruhákat készítő részlegét Sárika néni.)

Emlékszem a gazdaképző (bár akkor már középfokú tanintézet) tantestületére, akik közül sokan később egy-egy mezőgazdasági főiskola vagy egyetem tanárai lettek: micsoda szakemberek voltak, és mennyi priusszal bírtak! Emlékszem a gazdász diákokra – a trágyásokra, ahogyan a gimisták emlegették őket –, akik minden lehetséges csínyt elkövettek, de tisztelték a tanáraikat és Dankó bácsit is, a vöröskatonából lett borissza pedellust. Miért említem kellő tisztelettel én is a hivatalsegédet (akkor már így nevezték)? Mert ott és akkor a diákok számára sokszor nagyobb tekintélyű volt még tudós tanáraiknál is, meg közelebb is érezték magukhoz, mint egy tanárt. Akárcsak Móricz iskolaszolgája, István a *Légy jó mindhalálig*ban. Jó szívvel gondolok az iskolai menza Rideg (sic!), de nagyon kedves főszakácsára, aki mindig eltett nekünk, gyerekeknek a kelt tésztás bejglikből, a buktákból, a kalácsokból, a kiflikből. Télen egy-egy forró tea is jutott mindig a hidegben reszkető gyerekeknek. Az 1950-es évek ezek, amikor mindnyájan szegények voltunk, köztük mi – egy sokgyermekes család sarjai – talán a legszegényebbek.

Bizonyára restellték szüleink, amint ott sorakoztunk az intézet folyosóján a nagy konyha ajtaja előtt, hogy az említett tésztákból a „Rideg" bácsi, vagy a „konyhás" nénik kiosszák nekünk a megmaradt, de sokszor éppen számunkra megspórolt tésztákat. Tiltottak bennünket, mégis ott ólálkodtunk a kalocsai mintával kifestett ebédlő előtt. Olykor még az is megesett, hogy a hivatalos ebéd végeztével beültettek bennünket a kis (tanári) ebédlőbe lekváros, mákos metéltet vagy túrós csuszát enni, hiszen azt nem adhatták a markunkba. Amikor jóízűen falatozva „lebuktunk" az igazgató bácsi előtt, kedves mosollyal, majd szigorú arccal közölte, hogy sarat ne hozzunk be a folyosóra, és a szilencium idején meg ne lásson ott bennünket.

Ma is előttem vannak az otthoni disznóvágás utáni esték, mikor minden a helyére került, a szalonnák lesózva, a sonkák a páclében, a hurkák és a kolbász a rudakon, a disznósajt a prés alatt, kihűlt már a tepertő, és fazékban a zsír is, a sparherden még langyos volt a kolbászhús maradékával megtöltött káposzta, s apánk kivitte hűlni a folyosóra a kocsonyát. A mama és segítője – talán az iskolai konyháról, vagy Rideg néni? – felmosták a lakásunk előtti folyosót és az előszobakonyhát, ekkor mindnyájan összegyűltünk megnézni a „termést". Apánk és a böllér talán egy kisfröccsöt szopogattak éppen, mikor a mama elővette a listáját, melyen azok a családok voltak felírva, akiktől kóstolót kaptunk, és zsírpapírba kezdte csomagolni a visszajáró kóstolót. Ment a hurka, a kolbász, a tepertő, a karaj: a mama azt is feljegyezte, kinek, mi jár. Adós nem szeretett maradni, de fukar sem, s ha szegényebbet talált nálunk, oda többet tett (elvétve lehetett ilyen!). Elkészült vagy tíz-húsz csomag, s mi sajnálkozva néztük, mi maradt. Bizony be kellett áldozni a „saját" kolbászkát is, amit Rideg bácsi, a böllér mindig a végére, vagy az éppen kiszakadt bélben hagyott, elcsípte a két végét, és viccesen egyenként megajándékozott vele bennünket, gyerekeket. Persze, az is ment többnyire a közösbe. Savanya képünket látván anyánk a következő kérdést szegezte nekünk: *„Jó volt elfogyasztani a disznótoros ebédet az előző vasárnapokon? Jó volt örülni, amikor kopogtattak és hozták a kóstolót? Hát akkor most az is legyen jó, amikor visszavisszük, viszitek azoknak, akik akkor gondoltak ránk."* Aztán felcímkézte a csomagokat, kijelölte a szállítókat, majd egy-két nap alatt széthordtuk a disznónk felét.

Az iskola zenekara, énekkara, tánccsoportja, a diákszínjátszás és egyéb kulturális rendezvények, de még a közösen hallgatott, végigdrukkolt rádiós focimeccs-közvetítések is a közösségépítést szolgálták. Azért emlékszem úgy az angol-magyar 6:3-ra, mert száznál is többen ültünk a nagy terasz előtt, az első sorokban a tanárok, mögöttük a diákok és mi. Zengett az udvar egy-egy gól után. Egyszerre örült tanár és diák, ölelgetve, lapogatva egymást. Az igazgató sem időt, sem eszközt nem sajnált, ha közösségi élményt kellett varázsolni, segíteni. Neki, apánknak s tanártársaiknak ehhez talán egy háború, egy hadifogság, egy átélt reménytelenség is kellett. Persze akkor ez jól is illeszkedett a „holnapra megforgatjuk az egész világot" mottójú törekvések közé. De azok is jól szolgálták ezt a folyamatot, akik nem hittek a kommunizmus világméretű győzelmében. A tréfás értekezleti paródiák, melyek egy-egy közösen eltöltött szilveszteri előadás termékei voltak, jól érzékeltetik ezt. A tantestület a csendes ellenállók, a „régi vágású", de elhivatott pedagógusok közössége volt. Majd minden tanár játszott valamilyen hangszeren, így hát zenekara is volt az oskolának.

Néha-néha, de lehet, hogy havi rendszerességgel, városi barátaival tarokkozott apánk. Évtizedekkel később Laci barátom mesélte el a következő esetet, amely a baráti tarokkpartin történt. Többen ülték körül az asztalt, mint a tarokkjátékhoz szükséges négy ember, így apánk éppen pihenőben volt. Állatorvos barátját egy nehéz ellés miatt kiszólították a partiból:

„Ülj be, Bandi! Gyarapítsd a pénzt, amit itt hagyok! – szólt neki Miska, az állatorvos. Hagyott neki egy jó kupac magyar forintot az asztal sarkán.

Apánk beült, de nem volt valami jó lapjárása, bukott is rendesen. Jó óra múlva megjött fáradtan Miska. Elnézést kért, és lepihent egy kicsit. Szundított egy órácskát, majd ismét megjelent az asztalnál.

Parancsolj, Misikém – adta át helyét apánk, s otthagyta az asztalon a gazda maradék pár forintját.

Miska bácsi, meglátván a pár krajcárt, kifakadt:

Az áldóját! Bandikám, ennyi pénzért a Ritzben is aludhattam volna!”

18 Szilveszter 1957

Nem tudom, apánk hogyan fogadta a kifakadást, de emlékszem, hogy egyszer – már a hatvanas évek elején –, amikor egy hétig Pesten tartózkodott (a mezőgazdasági kiállítás és -vásáron szakemberkedett), levélben írta anyánknak, hogy elsétált a Duna-partra, s megállt a nászútjuk hűlt helyén, ahol régen a Carlton Hotel volt. Az a Carlton, melyben a következő magyar tragédia történt: 1941-ben Szent-Györgyi professzornak

a szegedi egyetem akkori rektorának – aki igen pártolta az egyetemi sportot és színjátszást – ösztönzésére az egyetem diákjai előadták Shakespeare *Hamlet*jét. A tragédiát Horváth István, 19 éves egyetemi hallgató rendezte. A Gertrúd királynét alakító kislány, a 21 éves Tóth Kata és a rendező egymásba szerettek. Kata negyedrészt zsidó származású volt, ezért a darabot betiltották. Ezután a két diák, István és Kata Pestre utaztak, és a Carlton Hotelben öngyilkosok lettek. Tragédia a tragédiában.

1956 forradalma itt, Szarvason érte a családot. A középiskolák fiataljai a felnőtt hangadókkal felvonultak a főutcán a főtérre (a piactérre), ahol nagygyűlést tartottak. Osztálytársam, barátom szavalta ott a *Talpra, magyar*t. Nehéz helyzetbe került apánk iskolájának vezetése; Feri bácsi, az igazgató megbetegedett; a tantestület összeült megtárgyalni, mitévők legyenek? Apánk mint igazgatóhelyettes vezette az értekezletet. Ceruzával sajtpapírra írt beszédét megtaláltam, s őrzöm. A következőket mondta: *„Az események forgatagában sikerült iskolánk nyugalmát megőrizni. Az elmúlt napokban Forradalmi Bizottságok alakultak a városban. Iskolánkban Forradalmi Bizottság nem alakult, de a tantestület azt indítványozta, hogy egy ideiglenes bizottság vezesse az iskolát. Mindenki tisztában volt azzal, hogy erre az indítványra külső behatások miatt volt szükség, elsődlegesen amiatt, hogy igazgatónkat minden esetleges támadással szemben megvédjük. Ma viszont az iskola érdeke, a Tantestület egységének megőrzése és nyugalma megköveteli, hogy ezt a kérdést felülvizsgáljuk és rendezzük. Indokaink: jelen helyzetben igazgatónk lemondását nem fogadhatjuk el; törvénytelen az igazgató mellé rendelt bizottság. Az iskolavezetés az elmúlt napokban hivatalosan senkivel sem tárgyalt, érintkezett, így megelőztük, hogy az igazgató lemondásának híre kimenjen az iskolából. Igazgatónk személyére nézve is hátrányos helyzetet jelenthet, hogy az akkori helyzetben önként mondott le az iskola vezetéséről. Kérem a Tantestületet, hogy vitassa meg az iskola további vezetésének kérdését. Magam részéről kérem igazgatónkat, úgy is, mint jó barátomat, hogy vegye át az iskola vezetését. Tudom, hogy jelenleg ezt egészségi állapota alig teszi lehetővé, nehéz dolgoznia. Megígérem, hogy minden erőmmel támogatom, és az elkövetkező nehéz napokban az iskola összes ügyét, mint helyettese, olyan felelősséggel intézem, mint azt tettem eddig is. Feltétlenül szükséges azonban, hogy intézkedéseimet vele egyetértésben, a hivatalos igazgató nevében adhassam ki. Ugyanakkor kérem a Tantestület további egyetértését és támogatását mindkettőnk részére.”*

Nehéz helyzetbe kerülhetett apánk, hiszen tízévnyi méltánytalanság; ide-oda küldözgetés után, pártonkívüliként, finoman szólva konzervatív szülői pedigrével (persze ilyen több is volt a tantestületben), igazgatási

gyakorlattal egyesek számára ideális jelölt volt az iskola vezetésére. Utólag úgy gondolom, hogy reális, a tanítványokért is felelős és barátjához hű döntést hozott, és akként is viselkedett.

Alig tizenéves voltam ekkor, vonultam a forradalmárokkal, lestem, hogyan verik le az iskola homlokzatáról a csillagot, és örültem, hogy napok és órák maradtak el a suliból. Emlékszem szüleim aggodalmára és arra is, hogy anyánk egyik pesti barátnőjének fiát, a Csukit, a pilisi haveromat leküldték hozzánk, nehogy valamibe belekeveredjen. Bajt persze itt is kevert, úgyhogy mihelyt normalizálódni kezdett a helyzet, apánk „hazazavarta". A városban hamar lecsendesedtek az események, főként amikor megjelent egy orosz tank, elfoglalta a hídfőt, és lezárta, ellenőrzése alatt tartotta a főutat. Én akkor még Csukival, meg a tízen túli haverokkal a bástya sarkában lévő szomorúfűz lombjai közt dohányozva (5 éves tervet, esetleg Munkást szívtunk, mikor mit sikerült lopni otthonról) figyeltük a harcmozdulatokat. Mondanom sem kell, Iván a tank tornyában ülve hamar észrevette, hogy füstöl az akác, és arra kurblizta a csövet. Potyogtunk le mint az érett szilva, erre röhögve odasétált (a mi fánk légvonalban úgy húsz méterre volt a tanktól), és kézzel-lábbal magyarázta, hogy nem bánt, menjünk csak ki, megmutatja a tankot. Talán hárman-négyen, köztünk a Csuki, kimásztunk a kerítésen, és Iván felpakolt bennünket a tankra.

Nem sokáig élveztük a kiképzést, mert valaki jelentette apánknak, hogy elfoglaltuk a tankot. A fater erre mozgósította Dankó bácsit, a pedellust, aki éppen józan – korábban meg vörös katona – volt, hogy szabadítson ki bennünket. Így is történt, hamar hazakerültem, és néhány nyakleves meg szobafogság-fenyítéssel megúsztam a dolgot, a Csuki meg csomagolhatott.

A városban és környékén korántsem alakultak ilyen viccesen a dolgok:

„A tehergépkocsik a kisváros rendőrkapitányságára vitték a foglyokat, ahol arccal a fal felé fordítva a folyosón sorakoztatták fel őket, és a nyomozók gumibottal verték az ellenforradalmároknak kikiáltott falusi parasztokat. Ekkor kapta vidéken a gumibot a 'Kádár-kolbász' nevet. Az áldozatokat átkísérték a börtönbe, ahol – miközben a börtönparancsnok átvette a foglyok ingóságait – fegyveres karhatalmisták fáradhatatlanul rugdosták a védtelen foglyokat. Megváltás volt, amikor végre bejutottak a kisméretű cellába, külön a nők, külön a férfiak. A nőknek éppen úgy kijutott az ütlegelésből, mint a férfiaknak. Másnap megkezdődött a letartóztatott személyek kihallgatása a járási kapitányságon. Parasztok, tanítók, egy pap is – voltak vagy ötvenen. A nyomozók addig verték az áldozatot, amíg az valamit magára vállalt és aláírta a jegyzőkönyvet" – olvastam később egy korabeli tudósításban.

SAJTÓTUDÓSÍTÁS, 1950

A tantestület életéből is őrzök egy-két dokumentumot, melyekből néhányat közreadok, mert sokat elmesélnek róluk, rólunk, azokról az időkről.

Sajtótudósítás 1950-ből (fontos az írás dátuma!):

„Mint ismeretes, újból bekövetkezett a krónikás időszaka. Ezzel kapcsolatban rosszalló önkritikával kell megállapítani, hogy az elmúlt években mi magunk is elkövettünk egy-két krónikát. Most azonban, tekintettel a tekintendőkre, szakítunk a múlt eme kétes értékű, sőt kétségtelenül értéktelen csökevényével, és a krónikák léha csacsogása helyett komoly dokument írásművel fogjuk regisztrálni azt a sajnálatos tényt, hogy megint december van, és megint idősebbek vagyunk egy évvel. Fenti cél érdekében elhatároztuk, hogy életre hívunk egy kivesző félben lévő kísértetet, mely az utóbbi időkben már megszűnt kísérteni. Ez az a bizonyos miniszteri rendelet, mely szerint a tantestület tagjainak több alkalommal be kellett számolniuk a sajtóban elkövetett ténykedéseikről. Ma már nem kell, illetve ezt a figurát még nem játszották mostanában. Feltehető, hogy a minisztérium feledékeny, de az is feltehető, hogy pár elrettentő eset hatására hallgatólagosan szüneteltetik a termelést. Ugyanis nehéz időket élünk, minek ezt még cikkekkel is súlyosbítani. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a tantestület tudományos irodalmi működése megszűnt. Ami meg akar születni, az meg is születik, legfeljebb nem a nyilvánosság számára. Ez azonban mit sem von le a művek értékéből. Az érték az asztalfiókban is érték.

Szóval hogy mi is leplezzünk le valamit, a következőkben le fogjuk leplezni a tantestület, sőt a gondnoki és irodavezetői kar, nemkülönben a hivatalsegédi szabad szakszervezet irodalmi működését. Hosszas, de eredményekben bővelkedő nyomozás után sikerült az alábbi, részben elkészült, részben most készülő irodalmi művekről lerántani a leplet.

Dr. Czevi Ferenc, az igazgatónk Rendellenes és nehéz szülések című művén dolgozik üres óráiban, amennyiben üres órái egyáltalán volnának. A cím ne tévesszen meg senkit. A könyv, melynek megírása szintén a nehéz szülések közé tartozik, korántsem ember- vagy állatgyógyászati körből meríti a tárgyát. Az illusztris szerző egy kastély-átalakítás és egy leltárfelvétel körül lezajló vajúdásokat taglalja a tőle megszokott lebilincselő stílusban. Fölényes tárgyi tudással és keserű tapasztalatainak bő tárházával még a laikus olvasót is el fogja kápráztatni, nem beszélve a szakemberekről, kik feltétlenül élvezettel fognak rágódni a nem mindennapi

irodalmi csemegén. A szerző bevallása szerint legsikerültebbek a 'Hiteltúllépés, csőbeszerzés', valamint a 'Leltározási határidő' című fejezetek.

Sületlen igazgatóhelyettesünk, közkedvelt Júliánk napi fáradalmai után a felsőbb matematikában keres üdülést. Kétségtelen, hogy készülőfélben lévő műve új távlatokat nyit a matematikában. A nagy horderejű munka címe a következő: 'Kétszobás lakások szinuszgörbéjének számszerű összefüggése a vízvezetéki főcsapok hiperbolikus elhajlásával'. Miután a nagyközönség a részleteket úgysem értené, csupán a mű végeredményét közöljük. A lakás akkor lesz készen, mikor az említett szinuszgörbe és hiperbolikus elhajlás a végtelenben találkoznak. Bár ennek kiszámítása majdnem emberfeletti feladat, mindenesetre megnyugtató, hogy a szükséges mellékszámításokat dr. Jenesik és prof. Csenkisz végzik." (Ekkor épültek ott az iskola tanári lakásai.)

„Mit várhat az ember egy cégjelzett növénytermesztőtől? Természetesen azt, hogy alattomban állattenyésztési babérokra pályázik. Ez az eset Szollár Sándornál is, aki olyan tárgyat dolgoz fel, mely pillanatnyilag egyedül áll az állattenyésztési irodalomban. 'Megfigyeléseim és eredményeim a macska és a csuka keresztezésénél' című munkája máris nagy port vert fel. Egyelőre csak a tanári házban, de kétségtelen, ha megjelenik, a legöregebb keresztezőnek is keresztbe fog állni a szemük. A kiváló szakember szerint feltétlenül szükséges egy olyan új fajtájú csuka kitenyésztése, amely horoggal is megfogható. Gondos megfigyelései és számtalan kísérleti adatai arra engednek következtetni, hogy a jelenleg létező csukák a horgot nem kapják be. Viszont tagadhatatlan bizonyíték van arra, hogy a macska mohón bekapja a horgot, főleg, ha szalonnadarab van rajta. Kézenfekvő tehát, hogy a keresztezés által létrejött hibridek szintén kapkodni fogják a horgokat. Az sem lehetetlen, hogy nyávogni is fognak, de ez nem lényeges. Szerző az új lényeket – utalással az ősökre – 'macsukának' nevezte el, és ezúton is köszönetet mond Fekete Mihály és Szőcs Lajos kartársaknak, akik a kísérleti macska szájából kioperálták a horgot, valamint Énekes Jánosnak, aki a damil zsinórban hasra esni szíveskedett."

Gondoljunk bele: ebben az időben a lenini-sztálini ideológia szintjére emelték Liszenko munkásságát, melynek rövid lényege, hogy szerinte a környezet minden, az öröklés semmi, kromoszómák pedig nincsenek! Hatalma teljében volt ekkor Rákosi Mátyás, aki a vajdasági Adán 1892 tavaszán látott napvilágot, és 1971-ben hunyt el az oroszországi Gorkijban.

„Témájának érdekessége miatt az elsők között kell megemlíteni ***Mulino Zoltán*** *készülő munkáját. A kiváló biológus és bacilusvadász nem tagadja meg önmagát. 'Egyes tejmagtériumok által közvetett úton előidézett*

szívrezgések' című művében frappáns felkészültséggel hozza össze az egymástól látszólag távol eső fogalmakat. A mű előszavában melegen méltatja a szükséges tejet és nemkülönben a szívrezgésekhez szükséges másik felet rendelkezésre bocsátotta a nyári nagygyakorlatok idején. Magunk részéről élénken sajnáljuk, hogy a szépen induló kutatások eredményét még mind a mai napig nem látjuk regisztrálva a helyi házassági anyakönyvben.

Kies tanszékén kerestük fel a magyar nyelv tanárát: ***dr. Zemlényi László.*** *A neves pedagógus éppen azzal volt elfoglalva, hogy saját mágikus erejének hatásfokát mérte egy Doffner kartárs által készített elmés fokmérővel. Érdeklődésünkre szerény mosollyal a következőket mondta: valóban dolgozgatok egy kis művecskén, mely távol esik ugyan a szakmámtól, de én kedvvel foglalkozom vele. Tanulmányom címe a következő: 'Az ezüstkanállal adagolt sertéstakarmányok értékesülési együtthatója'. Elméletem helyességét mi sem bizonyíthatja jobban, mint az a tény, hogy az ezüstkanállal történt takarmányadagolás folytán jelenleg is kolbásztúltengésben szenvedek.*

Szőcs Lajos *újabban irodalmi munkásságot folytat. Az állattenyésztés és más polgári jellegű kérdések hidegen hagyják. Besorozott honvéd mivoltára tekintettel a hadászat iránt viseltetik meleg érdeklődéssel. Stratégiai dolgozata az alábbi címen fog napvilágot látni: 'Írnokok visszavonulási sebességének szabályozása.' A merész katona gyakorlatilag ugyan lehetetlennek tartja, hogy a honvédség írnoki kara egyáltalán valaha is visszavonuljon, de mégis kívánatos, hogy a visszavonulás sebessége legalább elméletileg szabályoztassék. Kapcaszorulás esetén a hang- és fénysebességének középarányosát véli olyan visszavonulási sebességnek, mely írnokok számára legmegfelelőbbnek látszik, anélkül hogy az írnoki méltóság rovására esnék. A Zemlényi-féle ezüstkanál-elméletre vonatkozóan annyit kíván megjegyezni, hogy László szóban forgó megboldogult sertése tudathasadásban, cezaromániában és szexuális hisztériában szenvedett. Normális idegzetű disznóknál ez az eredmény egyszerű nikkelezett kanállal is elérhető.*

Sebes kartársunk *és általában Pista bátyánk kitart a szakma mellett. Géptani könyvet ír: 'Félgőzzel működő leltározási gépezetek' címmel. Ha ezzel végez, azonnal megkezdi: 'Teljes gőzzel előre!' című, buzdító tárgyú ifjúsági regényét felnőttek számára. A jeles és hézagpótló szakmunkák témája körül tudomásom szerint igazgatónknak bokros érdemei vannak.*

Énekes Jánosnál *is érdeklődtünk irodalmi munkássága felől. Az orosz nyelv és irodalom tudós professzora elég kedvetlenül nyilatkozik. 'Hagyjanak békén, kérem! Nincs nekem ilyesmire időm. Jelenleg*

szárazdajkasági tanfolyamon veszek részt, mely minden szabadidőmet leköti.' De fokozott és kitartó érdeklődésünk elől csak nem tud kitérni a jeles filológus. Kiderül, hogy fiókjában egy hatalmas, készülőfélben lévő mű rejtőzik. A mű címe: 'Egy középfokú intézmény leltári monográfiája.' Elárulja, hogy itt rendkívül nagy felkészültséget és tudást igénylő munka folyik. A cím nem mond sokat, de ha elolvassuk a különféle pikszisek, köpőcsészék, hokedlik, matracok és lyukas levesestálak ide-oda vándorlásának történetét, vagy a kis lábmosó dézsa tragikus sorsát a darabokra való széthullásig, nem is beszélve egyes tárgyak csodálatos megszaporításának vagy éppen varázslatos eltűnésének leírásáról, meg kell állapítanunk, hogy e monográfia, nemcsak a leltározási szakemberek, hanem a közönség legszélesebb rétegeinek érdeklődésére is igényt tarthat.

***Dr. Khémi Lórándot** a vegyészeti tanszéken kerestük fel. Amint az ajtón beléptünk, ijedten keressük a gázt, amelyet el kell zárni, miután az ajtón erre vonatkozó erélyes utasítás olvasható. Gáz pillanatnyilag nincsen, vagy ha van is, nem tudjuk, hol kell elzárni, de megnyugtatólag hat, hogy a nagy kémikus jelen van. Nem is tagadom, mondja, hogy mellékesen irodalmi munkásságot is fejtek ki. Általában annyi mindenfélét fejtek ki, hogy eggyel több vagy kevesebb már nem számít. Fő művem: 'Különféle tanárvegyületekből gazdasági tanár kikristályosítása'. Korszakalkotó munkának tartom, éppen a jelen korszakban tapasztalható 200 forintos áramlattal kapcsolatban.*

'Dorongfülűek harmonizálása' – kis énekkari stúdium tanulók énektanításával foglalkozó szerencsétlenek számára. 'Magzatburok-leválasztás' című munkámban részletesen azzal foglalkozom, hogy miként lehetne megszabadulni egyes, kollégiumból reám ragadt megtisztelő, de nem szerény személyemet illető feladatoktól. A felvilágosításokat megköszönve máris távozunk, és fogadalmat teszünk, hogy a gázt nem felejtjük el elzárni.

***Hoffer András** hosszas keresés után egy drapéria alól sikerül előhúzni. A nagynevű dekoratőr és gyakorlati szakférfiú az őt annyira jellemző szerénységgel hárítja el érdeklődésünket. Kérésünknek azonban még sem tud ellenállni, és csakúgy per tangentem megemlíti, hogy éppen most fejezett be egy kis népdalátiratot. Az első versszakot sebtében le is jegyeztük:*

„Laza vagyok, laza, lazának születtem / Laza nótát dalolt a dajka felettem,
Laza a tartásom, laza a nadrágom, / Lazán éldegélem bús, laza világom,
Laza a fegyelem, laza a szerelem, / Laza benzinkecském lazán megnyergelem."

***Dr. Tornakovics Ernőt,** a testi nevelés tevékeny tanárát éppen tetten érjük. Nem is tagadja, hogy tudományos irodalmi munkásságot folytat. 'Hogyan üljünk egy nadrággal négy nyeregben' című, testnevelési tárgyú*

művét a közeljövőben tízezres példányszámban adják ki azok részére, kinek vagy nincs nadrágjuk, vagy ha van nadrágjuk, nyergük nincs, amibe beleüljenek.

Ha már nyeregről is szó esett, beszélgessünk a főnyergelővel, ***Fekete Mihállyal,*** *milyen merényletet tervez az irodalom ellen? Érdeklődésünkre vad dühvel tör ki. 'Már megint miféle állati rendeletről van szó?' Nagy nehezen megnyugtatjuk Birkazug egykori zsarnokát, hogy nem rendeletre, hanem önként termelt művei iránt érdeklődünk. 'A frásznak van kedve írogatni, van nekem éppen elég bajom. Fáj a szemem, fáj a lábam, fáj a fejem, egy élő fájdalom vagyok. Terveim vannak ugyan, például: Irodalmi szó-e a frászkarika – nyelvészeti, Adjunk, vegyünk baráti alapon – közgazdasági, Lányok a trágyatelepen – pedagógiai, Oldalba fúró gépek – géptani és Akassza fel magát neve napján – címmel társadalomtudományi tárgyú munkák megírását tervezem, és ha majd ráérek, meg is írom.*

Kedves jubiláris ünnepség közepette találjuk intézményünk érdemes gondnokát, ***Károly bácsit****. A minden gondnokok gondnoka, a századik alrovatív elrontását jubilálja bensőséges kis magánünnepség keretében. A zenét halk fogcsikorgatás pótolja. Még mielőtt irodalmi működése iránt érdeklődnénk, sürgősen kijelentjük és megnyugtatjuk, hogy ez nem személye ellen irányuló támadás akar lenni, és az is távol áll tőlünk, miszerint a messinai földrengésért, az ökörirtói tűzért, a 2. világháború kitöréséért, valamint egy elkallódott WC-takarítókefeért őt személyében tegyük felelőssé.' Mióta itt teljesítek szolgálatot, annyi minden történt velem, hogy nyugodtan megindíthatok egy rémregény-sorozatot, ami remélhetőleg némi pénzt hoz a konyhámra. Pár címet máris felsorolhatok: Szollár, a titkolódzó fantom, és A kötélidegzetű Mihály, valamint Borzalom az elrontott íveken. Azután az Őrület a pénztárnaplóban vagy a Könnyelmű átadások lélektana, valamint a Megfontolások és elmélkedések az átvétel előtt című munkáimhoz most gyűjtöm az adatokat. Csak Szollár Sándor nem érti meg, hogy addig nem vehetek át semmit, míg az adatgyűjtést be nem fejeztem!*

Mi a magunk részéről máris mindent megértettünk, és sürgősen távozunk a konyha irányába, ahol ***Hamilesz elvtárs*** *gondnoksegéd és bűvészinas tartózkodik. Legnagyobb csodálkozásunkra kijelenti, hogy Csajkovszkij Diótörő balettjének sikerén felbuzdulva, ő a 'Fejtörő' című baletten dolgozik. Hatásos szám lesz a 'Tojástánc 4,50 forint körül' című nagyjelenet. A szólótáncokat Icuka, Zizuka és Zsuka lejtik. A balett különben azt a mesét dolgozza fel, mely arról a legendás élelmezésvezérről szól, aki 4,50 forintból 5,50 forintot tudott elkölteni.*

Legendás Márikánk *egy szomorújátékon dolgozik, de sajnos kevés rá az ideje. Címe: 'A be nem tartott határidők'. Már maga a téma is elég*

szomorú, hát még a vele kapcsolatos játék. Nem vártuk meg a tapintatos eltávolítást, hanem kivonyítottunk az irodából, hogy igazgatónk kedvenc szójátékával éljünk. Kijövet a közszeretetben álló ***Dankó bácsinkkal*** *találkozunk. András bácsi szokás szerint a fűtőtestet támogatja, bár vannak esetek, mikor vita tárgyává lehetne tenni, hogy ki támogatja a másikat. Mikor irodalmi működése iránt érdeklődünk, megvetően legyint. Nem vagyok barátja az irkafirkának. Fiatalabb koromban ugyan akartam írni egy kis munkát 'Kis boszorkányszakértő a mellényzsebben' lett volna a címe.*

Miután a leplet mindenkiről lerántottuk, mindenki nyugodtan visszahúzhatja magára, csak arra kérjük az érintett szak-, illetve elvtársakat, hogy a lepellel együtt az orrukat ne húzzák fel, mert megbántani senkit sem akartunk."

Természetesen ez a tréfás tantestületi bemutató azok számára többet mond, akik megélték ezeket az éveket, de még inkább emlék azoknak, akik ismerték a szereplőket. Mégis érdemes volt felidézni, hiszen az írás mögött felsejlik a kor, a lebecsült értelmiség szellemi ereje. Mert a humor lehet erőfölény – közhelynek tetszik, de így igaz!

Egy évvel később egy hasonló paródia készült, amely a kollégák körében nagy sikert aratott. Másnap már 1952-t írtunk. Magyarországon javában „épült" Rákosi proletárdiktatúrája, aki a nagy Sztálin teljes támogatását élvezve végzett tisztogatást párttársai és az állami vezetők körében. Kádár János már május óta börtönben ült. A következő évben Péter Gábor, az ÁVÓ főnöke is oda került. A koholt vádak és a kikényszerített önbevallások, önkritikák és önleleplezések a hatalom kedvelt módszerei voltak. A Magyar Dolgozók Pártja nemrég lezajlott kongresszusán irreális gazdasági növekedésről döntöttek, melynek következményeként az emberektől is irreális erőfeszítést vártak el. Az új évben alapította meg Rákosi a kormányát, egyesítve a párt- és az állami hatalmat, s ezzel a diktatúra teljessé vált. Igaz, Gerő Ernő, alias Pedro elvtárs, a „barcelonai hóhér", az ókonzervatív sztálinista készülődött már a párt élére. Ebben a társadalmi közegben – hiszen a mindenütt szolgálatkész besúgók ott voltak a tantestületekben is! – merésznek voltak mondhatók az efféle szilveszteri tréfálkozások.

Feri bácsi az igazgató

Dr. Vincze Ferenc szakmai gyakorlatára Szarvason került sor, ahol az öntözéses gazdálkodással, a rizs- majd a gyapottermesztéssel ismerkedett. Akkor határozta el a kormány, hogy a gazdasági iskolákat technikumokká

szervezi át, és a szarvasi gazdasági (közép) iskola átszervezését a minisztérium Feri bácsira bízta. A következő évben, a szeptemberi tanévkezdés előtt küldték, nevezték ki ugyanoda igazgatóhelyettesnek apánkat, akivel azután majdnem 15 évig dolgoztak együtt. Aztán valamelyik nagyfejűnek a minisztériumban vagy a pártközpontban az a zseniális (sic!) ötlete támadt, hogy a felsőfokú gazdászképzésben résztvevők arányát úgy lehet gyorsan növelni, ha 29 jó mezőgazdasági technikumból felsőfokút csinálnak. Apánk főnöke és barátja így emlékszik vissza erre:

„A minisztérium rendeletére a négy új felsőfokú intézményben az ottani kutatóintézet igazgatója vette át a vezetést. Ez a vezetési forma nem volt szerencsés, mert hát olyan ember aligha van, aki vezessen egy jelentős kutató intézetet, egy tízezer hektáros állami gazdaságot és még egy felsőfokú iskolát is. A minisztériumban élesen összekülönböztem az igazgatást átvevő utódommal, aki kijelentette, hogy A. A.-t, a kitűnő gazdásztanárt nem hajlandó átvenni a felsőfokú technikumba. Nagyon felháborított a dolog, mert az illető emellett kilenc gyermekét is nevelte. Szerencséjére előnyösebb helyzetbe került tanulmányi felügyelőként, és így jóval magasabb nyugdíjat kapott. De hát nekem sok-sok álmatlan éjszakát okozott ez az önkényeskedés és igazságtalanság a többi mellett."

Amikor Feri bácsi könyvét[11] (és benne ezeket a sorokat) elolvastam, még nagyobb szeretettel gondoltam erre az emberre. Persze mi, apánk gyerekei tudjuk, ennél nagyobb volt az igazságtalanság. Egyrészt azért, mert apánk az új intézményért érzett felelőssége, az összevont intézményen belül az oktatás színvonalának megőrzése miatt került konfliktusba a hatalom helyi képviselőjével. Másrészt a *„haszon"* nem volt akkora; azért nem, mert 1961-ben történt mindez, és apánk 1974. évi nyugdíjazásáig (igaz, akkor már a Dunától keletre eső mezőgazdasági-erdészeti szakiskolák vezető szakfelügyelője volt), 12 éven át magára maradt édesanyánk az otthonról lassan fogyatkozó kilenc gyermekével. Apánk hétfőn elutazott Szegedre, ahol az irányítás központja volt, majd onnan tovább a hatáskörébe tartozó, közel félszáz iskolát látogatni, és jó, ha péntek estére hazakerült.

Apánk a szigor megtestesítője volt a családban; érzékeny ember volt ugyan, de valakinek rendet kellett tartani a sok gyermek között. Tanítványai is felfigyeltek arra, hogy amikor ideges, akkor nyakán az álla alatt a bal oldali ín rángatódzik, illetve – szerintem – félig akaratlagosan ő mozgatta. Mi, gyerekek, nagy figyelemmel voltunk erre, mert ez biztos jel volt arra,

[11] Agrártörténeti füzetek 20. sz.

hogy jobb, ha meghúzzuk magunkat, illetve mint tőle hallottuk: „eltűnünk a balfenéken”. Ilyenkor elhúztunk tehát a szeme elől. Ez már a puha diktatúra idején történt. Bár Esti (E. P. regényében) szerint: *„Puha diktatúra olyan, mint a szar.”* Erre mondaná – mondta volt – apánk: *„Volt már szarabb is!”* Ami persze nem tagadja az előző állítást. Anyánk ugyan nem szerette a csúnya beszédet, de mint mondogatta: „anyánk vágni minket ezért szájon” (pontosabban legyintett, mert igazából egy jó pofont sem volt képes lekenni).

OTT, AHOL ZÚG AZ ÖT FOLYÓ…

Aki ma autóval a GPS-ének utasításait követve suhan e tájon, lehet, hogy észre sem veszi, vagy nem is tudja, hogy amikor Nagyváradra – Ady Endre szavaival élve a „Pece-parti Párizsba” – ért, még a Partiumban van. Majd amikor átment a Királyhágón, úgy 15 kilométer megtétele után, Csucsa előtt éri el Erdély régi határát. Így amikor Kolozsvárra ért, akkor már Erdélyben van, és nagyon ott van! Majd Marosszéken belépve, majd Marosvásárhelyen már a Székelyföldön tartózkodik.

Amikor délnyugat felé elhagyjuk Sepsiszentgyörgyöt, és úgy húsz kilométer után Bácsteleknél a Székelyföldet is, nemsokára Brassóba érkezünk, amely már szász kereskedőváros. A mai Románia területén Máramaros, Szatmár, Bihar, Szilágy és Arad megyék helyezkednek el a régi Partiumból, míg a Határőrvidék ma már zömmel Szerbia, Horvátország és Szlovénia területének részét képezi.

A székelyek Zayugróctól Csíkszeredáig valamiként hatottak családunkra, ezért még néhány tényt és emléket felidézek a székelyek földjéről, Seklerlandról, Pământul Secuilor területéről, vagy Erdély Svájcáról. A folyók és hegyvonulatok közötti völgyekben húzódnak meg a székek: Aranyosszék, Csíkszék, Marosszék, Udvarhelyszék, továbbá Kézdiszék, Orbaiszék, Sepsiszék (az utóbbi háromból jött létre a 17. században Háromszék), melyek az Árpád-kori Torda, Küküllő és Fehér megyék területén alakultak meg.

A szék – élén a székely ispánnal – bírói széket jelöl, ennek megfelelően bírósági, katonai és igazgatási egység volt. A hét (majd öt) széket jó negyven évvel ezelőtt, a megyésítések idején Maros, Hargita és Kovászna megyékbe sorozták. A feudalizmus idején Erdélyben az államalapítók a vármegyei magyarok és a királyföldi szászok mellett a székelyek voltak. A székely nemzeten belül hármas tagolódás volt, „tria genera Siculorum”: a székely nemesek, a lovas katonák, vagyis a lófők, és a gyalogosan hadba

vonulók. Vitézségük, bátorságuk közismert, sok legendát is faragnak tetteik köré. Kedves székely ismerősöm, F. N. János nemrég két vicces történetet mesélt:

„A régi tatárdúlások emlékeit idézve azzal ijesztgetik a székelyt, hogy jönnek a kínaiak nagy sereggel, vannak vagy százezren.

Mire Mózsi bá megpödrette bajszát, és így hümmög: Hu-ha! Es hová temetünk majd annyi embert?"

A több mint tízezer négyzetkilométeren, mintegy hatszáz településen közel nyolcszázezer magyar él ma is Székelyföldön. Ceaucescu[12] pártvezér és elnök országlásának utolsó évében (1989) Csíkban járva mondta:

„Mit akarnak a székelyek, amikor egy székelyre nyolc román jut Erdélyben?

Mózsi bá ezt hallva, odaszólt: Hát, annyi kell es!"

Büszkeség és tartás van ebben a legendás beszólásban, melyre oly nagy szükségük volt a rendkívül hátrányos helyzetben ott élőknek az elmúlt évszázadok során, de különösen Trianon után. Számtalan kutatás és legenda őrzi a székely nép eredetét, s próbálták kutatni, megérteni a székely embert. Ők mindig magyaroknak tartották magukat, esetenként magyarabbaknak az anyaországiaknál. Nemigen akartak külön nemzetiségként megjelenni, és a népszámlálásoknál nagy többségükben nem székelynek, hanem magyarnak vallották magukat. Sem nyelvükben, sem vallásukban nem különböznek a magyaroktól, igaz erősebbek a hitben, s megkockáztatom, hogy ma már a magyar nyelv is szebben hallik arra. Érzelemvilágukban az öntudat, helyenként a konokság, gondolkodásukban az egyenesség, a szókimondás mellett az alkalmazkodás szülte furfang, meg némi kópéság is megjelenik, mely egyben vonzóvá is teszi őket. A székely őshaza, a székely letelepedés számtalan elmélete időről időre vitákat szül, kevésbé az öt folyó partjain, többnyire Magyarhonban. Ingoványos terep a kutatók számára a legendák sora is, de Attila hun vezérről és Csaba királyfiról, valamint Szent Lászlóról szóló mondák erősítik bennük a székely földhöz való ragaszkodást, identitásukban a magyarság vállalását.

Apánkat, mint már említettem 1961-ben Szegedre helyezték és nyugdíjazásáig itt az FM (Földművelésügyi Minisztérium), 1967-től a MÉM (Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium) iskoláinak szakfelügyelőjeként dolgozott. A felügyeleti szerv tagjaként, vezetőjeként több határainkon túli kiránduláson vett részt kollégáival. Az 1972. júliusi útinaplójából szemezgetem az erdélyi ízeket:

[12] Nicolae Ceauşescu (Scornicești, 1918. január 26. – Târgoviște, 1989. december 25.) román kommunista vezető 1965-től kivégzéséig.

„… Várakozásteli szívvel ültünk be a piros Robur buszba, és viszonylag laza vámvizsgálat után hamarosan Arany János és Zilahy Lajos szülőföldjére, Nagyszalontára érkeztünk. Persze útitársaink közül mindenki tudott balladáiból szakaszokat vagy teljes költeményeket idézni, hiszen a mi iskoláinkban, melyekben fél évszázaddal ezelőtt tanultunk, megkövetelték a memoritereket. Fráter, Dózsa, Ady és a többiek szelleme érintette meg társaságunkat Nagyváradon, a Maros völgyében a folyóhoz idomulva kanyargott alattunk az út, hamarosan Csucsára, a Boncza-kastélyba érkeztünk. Kiszállva a buszból átléptünk utunk során az első székely kapun, felbaktattunk a kúriához, melyben akkor már Gogának, a volt román miniszterelnöknek emlékszobáit mutatta meg özvegye, és búcsúzásul elkísért volt férje, Octavian Goga sírhelyéhez. Pedig minden elhallgatás dacára Ady Endre az „ifjú szívekben él” tovább:

„Örök virágzás sorsa már az enyém,
Hiába törnek életemre,
Szent, mint szent sír s mint koporsó, kemény,
De virágzás, de Élet és örök.”

’Szép város Kolozsvár’… fakadtunk dalra, miközben begördült limusinunk a főtérre. Mátyás királyunk szobra elé járultunk. Egy nagy nemzet bátor és igazságos királya büszke tekintetét vetette ránk Fadrusz János, a szobrász keze nyomán. Az éjszakát a városszéli kemping faházaiban töltöttük, korán reggel „roburtunk” tovább Torda felé, talán még álmodtunk, amikor Szent László királyunkat láttuk, amint száguldó fehér paripája mögött meghasadt a hegy, megmentse őt az üldözők hadától. Nemsokára Nagyenyeden Bethlen Gábor alma matere fogadott bennünket, számtalan jeles tanítványai közül Kőrösi Csoma Sándor kalandos életére és munkásságára gondolok szívesen. Azután Gyulafehérvár falai tűnnek fel a messzeségben. Szinte agyonnyom bennünket a történelem, a közel ezer éves katedrális kövei alatt porhadó dicső hadvezérek, államférfiak és püspökök: Báthory András, Bethlen Gábor, a Hunyadiak, Rákóczi György, János Zsigmond, Márton Áron és mások. Innen fújt négyfelé a szél a katlant körülvevő Kárpátokba. Áll még a Fehérvár, mely oly hősiesen állt helyt török és osztrák seregeknek. Minket most a Fogaras felé hajtott a fehérvári szél, felmagasodott előttünk a Déli-Kárpátok hegyvonulata, a Negoj, az Árpások csúcsai. Félelmetesen szép fenyveseken keresztül érkeztünk Brassóba. Az ősi, gazdag szász város – amely nem fogadta be 1849-ben Bem apó seregét – lesz környékbeli kirándulásainak központja a következő napokban. Másnap már Poianán, az 1800 méteres Schulergebirgre, a Keresztyénhavasra libegtünk fel, hogy onnan tekintsünk le a völgyre, a

Barcaság kukorica-, búzatáblás lankáira, s szemben az üdülőkre. Ebédünket – roston sütött húsokat, palacsintát – a hegy lábánál egy hangulatos betyárcsárdában, lócás-kecskelábas asztaloknál fogyasztottuk.

Másnap még magasabbra hágtunk, a 2000 méteres Bucsecs már alig tűrte az erdőt, zordon sziklák merednek az ég felé. A zergék hazája ez, az ember megmássza, hogy érezhesse hatalmát, de amikor megérinti a nemere szele, esetleg egy kis hófergeteggel, egyből kisemberként húzódna egy barátságos bicsérdista medve barlangjába. Utunk következő állomása viszont az építő ember dicsősége: Sinaia. Az egykori királyi üdülő méltó párja Schönbrunn-nak, Versailles-nak, Tervurennek. Az olasz, francia és angol építészek, az erdélyi fafaragók fényűző és mesés világot teremtettek ide, a palota termeiben pedig a törökök, mórok, olaszok enteriőrjeit bámulhattuk. A Tatár-hágón keltünk át a Kárpátokon, és pár óra múlva Bukarest tágas utcáin, terein vitt utunk. Hányszor hallottuk nyugatiaktól összecserélni ezt a várost Budapesttel? De hol itt a Duna, a Margitsziget, hol a Gellérthegy és a Tabán, hol az Andrássy út, végén a Hősök terével? Látunk itt egy nagy teret, melynek végén egy hatalmas épületből Ceaucescu kormányozza Romániát. Visszatértünk Brassóba, hogy másnap a Csíki-medence felé vegyük az irányt."

29 évnyi távollét után, 1972. július 24-én szüleink megérkeztek Csíkszeredába. Apánk a következő sorokat áthúzta naplójában, talán azért, mert magánügy, és úgy vélte, érzései nem tartoznak másokra, de én úgy gondolom, mégis.

„29 évvel ezelőtt itt indult egy tanári pálya és egy boldog családi élet. A Hargita lehelete sok-sok szép nap, szépség és öröm emlékét idézi, amikor járom azokat az utcákat, ahol egykor fiatalon, reményekkel telve oktattam székely testvéreimet. Eszembe jutnak a hideg, havas téli esték, amikor a zsögödi, a somlyói ezüstkalászos gazdatanfolyamokon tartott előadásaim, majd a tanítványokkal történt beszélgetések után (mikor az esti csendet felverte lovas szánom csengetése) át az Olt hídján haza az Erdőaljára, Hargitaaljára, vagy fel a Tolvajosra mentem. Megannyi megszépült emlék, melyet házasságunk kezdetén, itt született első gyermekünkkel átéltünk, most, közel harminc év távlatából könnyekre fakaszt. De hagyjuk ezt!"

Azért én mégsem hagyom. Apánk 1942 nyarán, Kassán letette a tanári esküt: *„Én, (név és beosztás) esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország Kormányzójához hű leszek…"* A nyarat pilisi rokonainál töltötte, anyánknak udvarolt, s mielőtt megkezdődött volna az iskola, megkérte Ligeten anyánk kezét. Mint póttartalékost mentesítették a katonai szolgálat alól, ősszel még Kassán úgy tűnik, minden együtt volt a boldogságához: a menyasszony, a

diploma, a Felvidék és Erdély. Az új év Csíkban köszöntött rá, a Magyar Királyi Gazdasági Iskolában. Pár hónap múlva, 1943. március idusán, Ligeten örök hűséget esküdtek egymásnak anyánkkal, majd bútoraikat, a stafírungot bevagonírozva útra keltek a Székelyföldre. Első közös csíksomlyói búcsújuk, a környékbeli kirándulások – Ópapával együtt – a Szent Anna-tóhoz és Tusnádra, s fel a Hargitára. A tél közeledtével anyánk első gyermeküket várta, terhességének utolsó hónapjait mínusz 25-35 fokban, a nehezen fűthető szolgálati lakásban, többnyire egyedül, hiszen apánk vagy a tangazdaságban, vagy a városban, vagy az egyik környékbeli faluban lelkesen tanította a csíki gazdákat. Január elején megszületett nővérünk, Csík-Tapolcán keresztelték – Ómama emlékére Klotildnak –, s márciusban már kosárban cipelték fel a Somlyó hegyre. Nehéz, de boldog hónapok után költöztek, menekültek vissza Magyarországra.

Az utóbbi években sűrűn megfordulok Erdélyben, szinte valamennyi vidékét bejártam, és sok embert ismertem meg, barátokra is leltem. Az esti borozgatós beszélgetéseken, a múzeumi látogatásokon, a temetőkben, az emlékművek előtt a múltról, a jelenről mindig elhangzik egy-egy megjegyzés, egy-egy nem hivatalos ismertető, vagy éppen vélemény. Talán nem sértem egyik említett család és mások emlékeit sem, amikor néhány mondatban a második bécsi döntést követő erdélyi „honfoglalás” árnyoldalait hetven év múltán felemlítem.

Alig volt magyar akkortájt, kit nem ragadott el a reváns vágya, s agyát ne borította volna el a nacionalizmus rózsaszín köde. A remekbeszabott bevonulások Erdély nagyvárosaiba eufórikus hangulatot keltettek, de tény, hogy a román fél számára ez nem volt örömünnep; a szászok sem igen lelkesedtek; s a székely értelmiség egy része is aggódva figyelt. Nemsokára megkezdődött a hivatalnokok lecserélése (jöttek az „anyások”, a Felvidéken így mondták). Gyorsan, olykor körültekintés és többnyire válogatás nélkül – mondván, hogy akik az előző urat szolgálták, nem maradhatnak hivatalban. Alkalmas embereket, többségükben románokat, de magyarokat (s köztük székelyeket) is lecseréltek, nem egy esetben alkalmatlanabb, megfelelő végzettség és tapasztalat nélküli, olykor dölyfös és nagyképű anyaországi emberekkel. Ezek az emberek nemsokára a front elől visszamenekültek az anyaországba, de túlkapásaikat megszenvedték az ott maradók. Tehát az éremnek két oldala van, akkor is, ha tudom, hogy az oda kinevezett igazgató, apánk és tanártársai önzetlenül, a legjobb tudásuk szerint szolgálták a csíki gazdákat.

„Nemsokára elmaradt tőlünk a város, Gyergyó felé robog a Robur. Ragyogó napsütéssel fogad a Keleti-Kárpátok, nemsokára felcsillan a fák lombjai között a Gyilkos-tó vizének tükre. A legenda szerint a tó azért lett

gyilkos, mert a katasztrófa idején, 1838-ban egy fölrengés következtében a hegy leomlott, és elzárta a Békás patak vizét; pásztorok legeltették juhaikat a lejtőn, és elnyelte őket a föld, a torlasz felett pedig a fenyők csúcsáig gyűlt fel a víz. A Békás-szorosban az Oltárkő uralja környezetét, szemet gyönyörködtető, de ugyanakkor félelmetes is ez a szoros, ahol a Békás-patak átfúrva sziklákat rohan a Regát felé. Esteledik, amikor a somlyói barátok temploma mellett elhaladva ismét visszaértünk Csíkszeredába. Az emlékek szorítják torkomat: a vasárnapi misék, a séták és kirándulásaink, a pünkösdi búcsúk, amikor hálás szívvel, a messziről jött székelyek közt, karunkon kislányunkkal baktattunk fel a hegyi katlanba. A város, mint látom, megújult, talán szebb is lett, de ez már nem az én régi Szeredám. Talán mert megöregedtem. Másnap korán reggel irány a Hargita! Itt-ott már látszik egy-egy esztena, készülődik a bács kihajtásra. Lassan felszáll a köd, és kisüt a nap a Tolvajos-tetőn. Hiába a szép reggeli fények, nekem már a Tető sem a régi, eltűntek a hatalmas tölgyek és bükkösök, silány legelőn tengődik a csorda, katonaság szállta meg a régi tangazdasági helyét. Tovább, tovább, dohogja a Robur motorja, és egyetértek vele. Szegény, de mégis kedves csíki falvakon, szép székely kapukkal nyíló porták között vezet utunk, de az utcán járókon már nem látok szép sújtásos zekét, hímes harisnyát a lábakon. Szovátára érünk, lenézünk a Medve-tóban fürdőzőkre, akik hátukon fekve lebegnek a töményen sós vízben. Segesvárnak fordulunk, nemsokára odaérünk a város alatt elterülő mezőre, ahol Petőfi teteme felett fújó paripák száguldoztak, hol tetemét közös sírba tették, vagy nem? Ezután Marosvásárhely szecessziós városközpontját megcsodáljuk, és visszatérünk Brassóba, ahonnan három napon át kirándulunk: Konstanza, Mamaia és Mangalia városokba, Az utolsó napunkon a Szent Anna-tóhoz kirándultunk kollégáimmal. Ismét előtörtek bennem a régi képek, mikor családommal és tanárkollégáimmal közösen kirándultunk a tóhoz, früstököltünk, beszélgettünk. Tavasz volt, és 1944-et írtak akkor, és mindnyájan egy szép jövőről álmodoztunk.

Másnap hazafelé úton megálltunk Vajdahunyad váránál. Négy évszázad múltán felötlik bennem a gyermekeit, Lászlót és Mátyást óvó Szilágyi Erzsébet alakja. Itt történelmet írtak vérrel és tintával. Olvasom egy török rab falba vésett mondatát: 'Magyarok! Vizetek van, de szívetek nincs.' Hányatott történelmünk során hányszor véshettük volna mi is ugyanezt török, osztrák, orosz börtönök falába, vagy Szibéria fenyőinek kérgébe. Nemsokára Világosra, majd Aradra értünk, a fegyverletétel, a megtorló kivégzések színhelyéire. Ide is kéne még vésni valamit, talán azt: 'Osztrákok! Sörötök van, de szívetek nincs!'"

ERGO CONCLUSIO

„Egy ember elhatározza, hogy lerajzolja a világot. Múlnak az évek, s ő tájak, országok, hegyek, öblök, hajók, szigetek, halak, házak, szerszámok, csillagok, lovak és emberek képével tölti ki a teret. Halála előtt nem sokkal veszi észre, hogy e gondos vonal-útvesztő a saját arcvonásait ábrázolja."

Jorge Luis Borges

A szocialista-kommunista negyvenöt év talán legnagyobb bűne az identitás elvétele szüleinktől, kényszerítés a vallott értékeik meg(le)tagadására. Az alkalmazkodás számtalan árnyalata született meg. Apánk a munkájába és a családjába „menekült", anyánkat igazán semmi sem rendítette meg, bízott Istenben. Aztán bekövetkezett a sokak által remélt fordulat, méghozzá egy vértelen rendszerváltás (ne feledjük, kellett hozzá egy informatikai forradalom és Gorbacsov, az SZKP főtitkára).

Megindult a tülekedés a „damaszkuszi úton" is, és kiderült: itt senki sem akart szocializmust. (Ez talán túlzás, de mondjuk úgy: a többség nem akart!) Tömegével „születtek" a kádári idők ellenállói. Családok, barátok, kedves ismerősök kezdték „méregetni" egymást. Igazi jó magyar vircsaft kerekedett, aki tehette és akarta, elkezdte keresni a mentséget múltbeli viselkedésére, tetteire. Mondván például, hogy nem volt szabad a vallást gyakorolni: templomba járni, ott esküdni, a gyerekeket megkeresztelni, első áldozásra, bérmálásra vinni, hittanra járatni, és sok más dologban is mentegették magukat. Pedig a múlt század hatvanas éveinek végén már-már elnézték, úgy is mondhatnám: szabad volt (puha diktatúra!), csak vállalni kellett a következményeket.

Szüleink vállalták, így együtt masíroztunk a vasárnapi szentmisékre, megtöltöttünk majdnem egy egész padsort (csak középiskolásként maradoztunk el, már aki – és többnyire a fiúk). Megkeresztelték gyermekeiket, házasuló gyermekeiktől elvárták a templomi esküvőt, és még unokáik részére is kikövetelték az áldást (engedményt tettek: el lehetett vonulni és titokban megtenni). Még ahhoz is volt bátorságuk, hogy a legnehezebb években is boldogok legyenek.

Emlékszem, hogy apánk, aki a két földtulajdont érintő törvény miatt (*„mert fokozatosan húzzák ki a paraszt alól a földet"* – mondta) egyszerre szitkozódott és könnyezett. Ugyanő szomorúan mondogatta a rendszerváltás utáni években: *„most verik szét Európa legjobb mezőgazdaságát"*. Sajnos igaza lett, de szerencséjére már nem élte meg.

A magyar mezőgazdaság 1990 után eltűnt Európa élvonalából. 2002-ben az öntözésre berendezett és vízjogi engedéllyel is rendelkező, közel 185 ezer hektár terület mindössze 60 százalékát öntözték. Kiváló adottságokkal bíró országunkban a rendszerváltást követő tizenöt év alatt közel 30 százalékkal esett vissza a mezőgazdasági termelés, miközben a világban ugyanennyivel bővült. A hatvanas évek végére értük el az 1938-as mezőgazdasági termelés szintjét, és a 70-es évek közepén – amikor apánk nyugdíjba vonult – a magyar mezőgazdaság már világszínvonalon termelt. Sajnos a munkában eltöltött 40 esztendeje után még megélte, amikor politikusaink rommá zúzták a magyar agráriumot.

19 Albel Andor átveszi az arany diplomát Magyaróváron

Ha élne most, és azt olvasná, hogy hazája a 25-35 mázsás hektáronkénti termésátlag és a gabonakereskedők ügyeskedései miatt búzabehozatalra szorul, és Ukrajna – ahol az ő ifjúkorában hét millióan haltak éhen – ma búzaexportőr, bizony elkezdenének rángani nyakán az inak, s mondaná indulatos keservében: *„a rossebb essen a Minisztériumba!”* (Papa, nincs is Minisztérium – mármint mezőgazdasági!)

A családi gazdálkodás iránti nosztalgia (vagy a földbirtoklási vágy, vagy csupán az ügyeskedő vagyonszerzés) két millió kis- és minibirtokost szült. Csakhogy az eltelt fél évszázad alatt átalakult a világ, s megváltozott

Európa országaiban (francia, német, osztrák földön) a földbirtok szerkezete és a családi birtokok nagysága. Németországban az elmúlt tíz-tizenöt év alatt a családi birtokok harmada átalakult vagy megszűnt, vagy társas vállalkozásokban egyesült. Ott is, nálunk is a kihalt szülők után örököseik, a fiatalok is otthagyják a falut, nem akarnak, vagy nem tudnak a mezőgazdálkodásból, az állattenyésztésből megélni. Igen, de nekik legalább volt jó harminc évük, de a mi családi gazdaságainknak kevés és rosszul adagolt állami támogatás mellett már kőkemény piaci körülmények között kellett, kellene helytállni. A magyar politikai vetélkedés *„felülírta”* a szakmát a mezőgazdasági privatizáció során a kereskedelemben, az agrártámogatásokban egyaránt.

ISTEN VELETEK!

Lawrence Durrell írja az *Alexandriai négyes* című regényében: *„Az ember azért ír, hogy visszanyerje elvesztett ártatlanságát.”* Talán így tettem én is? Most viszont lepergetem az édesanyánk temetéséről elmémben őrzött filmet.

Egy évszázadon át időről időre, helyről helyre értük, a halottakért, köztük rokonaink lelkéért szóltak a harangok Bruggétől Iwanfeldén át Brăiláig. Tájak, ahol anyánk sohasem járt, csak anyai dédapja látta meg ott a napvilágot, hogy gyermekévei múltával lehajózzon a Pó folyón és Trieszten át az Adriáról a Fekete-tengerre, majd fel a Dunán Pestre s Bécsbe.

Most az ő unokájának, anyánknak teste az Elba forrásától fakadó génjeit őrző apánk mellé készül. Ötvennégyen állunk a ravatal körül, úgymond vérségi rokonok; ötvennégyen osztozunk felerészt, negyed- és nyolcadrészt kromoszómáiban rejtőző génjein, és mindazon, amit életének kilencven esztendeje alatt szétosztott közöttünk. Megszólalt a harang! A búcsúztató lányhangon szól, melyet a halott kedvence, Liszt Ferenc zongorajátéka kísér:

„Figyeljetek a harangszóra! Bruggétől Óbudán át Brăiláig! Figyeljetek a harangszóra!

Tavasz van. Egy a sok tavasz közül, ez éppen egy a bukott magyar forradalom után. Kellemes, enyhe szél holtvízi illatot hoz a mocsárciprusok tövétől, zongorajáték hallatszik a parti kastély nyugati szárnyának egyik ablakából. Úgy kora délután lehet, vége az ebéd utáni mosogatásnak, ragyog a konyha, a Mama könnyű kartonruhát vett fel, és lányai unszolására (bár örömmel) felhajtotta a nagymama – az édesanyja – pianínójának égett-fekete fedelét, és zongorázni kezdett.

Ritka, csodás pillanat ez, nem ismétlődik vasárnapról vasárnapra. Ez a nap, a mai kivétel. Reggel a megszokott vasárnapi menetrend szerint indult az élet. A Mama úgy „félidős terhesen" reggelihez parancsolta a családot, miközben előkészítette a nyolc tiszta alsóneműt, zoknit s ruhát (talán akkor még csak hetet, és egy tiszta pólyát a legkisebbnek?), és ellenőrizte a szandálok ragyogását. Sietni kell, a család (kivéve apánkat, akinek templomba járni akkor nem volt ildomos) nem késhet el a tízórás miséről. Meg is érkeztünk időre – úgy fél padsort elfoglaltunk a templomban –, a mama által kiosztott 10-10 filléreket szorongatva markunkban, melyet majd a perselybe dobunk.

Hazaérve a miséről a Mama főzni kezdett, és délben már asztalhoz, az ebédhez parancsolta a népes családot, és egy órára már a rácsos tészta is kisült.

Most kora délután, amikor még mindig belengi az ebédlőt a rácsos tészta illata (baracklekvár és darált dió volt rajta – már amikor futotta rá), és a Mama kotta nélkül, az ujjaiból varázsolja elő a csodás futamokat a zongorából. Körötte székeken, szőnyegen a hallgatóság, zömében a lányok; az asztalnál apánk meg valami ócska dohányból cigarettát sodor. A Mama játszik a zongorán, s arcán boldog, szelíd, de messzibe tekintő mosoly ül.

Ott akkor, s talán azóta sem tudunk arról, hogy mit idézhetett fel a dallam a Mama kedves, mosolygós homlokának redői mögött:

- fiatalon elhunyt édesanyját, vagy a Nyugatra távozott Ópapát idézte?

- könnyű tavaszú vagy zord téli hegyeket, kék és/vagy sötét Dunát?

- a ligeti családi villát, vagy egy rideg zárda falait?

- magyarul, németül vagy franciául suhantak át benne a gondolatok?

- ki tudja?

A Mama 1915. október 26-án Iwanfeldén született belga állampolgárságú bányászkislánynak, aki talán az aacheni-leuveni apai nagyszülőktől „örökölte" a külföldön élő és ott nagyra becsült, de ízig-vérig magyar zenét komponáló Liszt Ferenc, a „zongorázó abbé", s vele a zene, a zongorajáték szeretetét.

Ki tudja? Ő ezzel sosem foglalkozott, arra nem volt ideje.

Még alig nyolc éves, amikor véget ér számára a boldog gyermekkor. Édesanyja, a nagymamánk, Caselli Clotild az ötödik gyermekét nem tudja megszülni,

Ópapa Ligetről sietve viszi autójával a vajúdó édesanyát a pesti kórházba, de a haldoklóval megállnak az Óbuda előtti kis kápolnában, ahol a Mama édesanyja elvérzik.

A Mama ritkán sírt, a könnyezés luxusát nem engedte meg magának, de az édesanyja elvesztésének fájdalma még nyolcvanévesen is zokogásra

fakasztotta. A kislány, Mimi gyermekkora ezzel véget ért. Özvegyen maradt apja, Paul nagyapánk, talán az elvesztett kedves feleség iránti hálából, tiszteletből, vagy a haldokló kedves kérésére Turnu Severin francia nővérek vezette zárdájába küldte tanulni a lányát. A halott édesanya, nekünk Ómama, valamikor, házassága előtt abban a zárdában tanította zongorázni a kisasszonyokat. Ott, abban a Duna-parti városban – talán a vasárnapi misére jövet-menet – ismerkedett meg a hivatali megbízásból a Regát bányái iránt érdeklődő fiatal belga mérnökkel, Paullal – anyai nagyapánkkal, Ópapával.

A Mama ritkán mesélt, talán ideje sem volt rá, talán így védte magát, családját, gyermekeit – ma már ki tudja? De idős korában némi faggatásra már beszélt múltjáról. Borzongva idézte fel a pillanatot, amikor a lánchídi hajóállomásról kifutott vele a hajó, és napokon át vitte őt lefelé a Dunán, áttörve a Vaskapunál a Kárpátokat – egy számára teljesen idegen kultúrájú, és ijesztő balkáni város, Szörényvár Szent Szűzről elnevezett intézetébe.

Évről-évre tíz nehéz hónap következett, amikor talán csak a jeles érdemjegyek okoztak számára örömet és a papa, valamint a fivérek, Ernő és Leó levelei. Igazán szép leveleket írt válaszul, de a szomorúságot, a magányt, a leveleiben a nevelőnők szigorú cenzúrája miatt soha nem lehetett megüzenni.

Írta haza apjának Ligetre, és Ernst és Leó öccseinek Bécs/Karlsburg Intézetébe, hogy 'én jól vagyok, jól tanulok, megdicsértek, nagyon várom, hogy találkozhassunk, hogy együtt lehessünk… ti mikor mentek haza, Apa megy értetek? Nagyon várom a júniust – vigyázzatok magatokra. Szerető nővéretek, Mimi.'

Akkor, mikor végre hazatért – azok a nyarak, amikor végre együtt a család? –, mégsem, vagy alig beszélt erről, valószínűleg azért, mert édesanya nélküli nyarak voltak már! De a fotók mégis árulkodtak, árulkodnak Mimiről, a közös családi kirándulásokról a papával, a fiúkkal: – igaz, a fotókon nincs nevető arc, csak halvány mosoly és szófogadó tekintet.

Édesapánk viszont főként öregebb éveiben szívesen mesélt. Mesélt a kamasz- és a fiatal felnőtt korának élményeiről, amikor lovon, homokfutón járta az Iratos birtokot, lőtt fácánt és nyulat. Megkönnyezte boldog ifjúkorát, de mivel 1944-ben elkergették onnan családját – az apja, a nagyapánk gazdatiszt volt ott –, apánk soha többé nem volt hajlandó közelébe se menni annak a határnak.

A Mamát iwanfeldei látogatásain ismerte meg apánk. Nagynénje, keresztanyja élt ott a faluban bányatiszt férjével, és az egyik nagybátyja is könyvelő volt a bányatársaságnál, ahol Ópapa, a későbbi apósa főmérnök volt. 1943-ban házasodtak össze. A mama a háború küszöbén született,

háborúban házasodott, háborúban szülte első gyermekét – mindig a háború s a háború! Mindig menekült és mindig vesztett valamit. Mégis nyertesnek, boldognak tudta magát, s mégis oly távol állt tőle a panasz, a sopánkodás – hitte és viselte sorsát.

Legfeljebb a hideg, a fázás hagyott benne rossz emlékeket: 1943 telén Csíkszeredában az Erdőalján, a Gazdaképző Iskola szolgálati lakásában a mínusz negyven fokból nem sokat enyhített a vaskályha melege. Majd jöttek a szolgálati helyek a „fűthetetlen" kastélyokban: Gyulán, Kenderesen, Szarvason, ahová a rendszer számára megbízhatatlan apánkat irányították. Azóta Mama még a legmelegebb nyárban sem indult el kabát vagy kardigán nélkül. Mert kellett a kabát 1944 telén is, amikor karján az alig egy éves kislányával katona férje után indult Ausztriába. Apánk századát Zwettl városában kvártélyozták be, ahonnan több napos eltávozásokat kérve Sigmundhersbergben, egy közeli kisvárosban találkozott a Mamával. Egy rokon családnál leltek egymásra ismét, együtt járva a tavaszi erdőt, hegyi réteket. Pár hétig ismét boldogok voltak.

Aztán apánkat orosz fogolyszerelvény vitte – de akkor már kelet felé. A mama ismét egyedül maradt, kislányával és második gyermekével a szíve alatt indult vissza haza (?), Magyarországra. Igen, kérdőjellel a haza után, de talán ő soha nem tette fel ezt a kérdést, minek? Ő csak ember volt, Isten földi teremtménye: feleség és anya. Mindegy hogy hol, elfogadta: itt élnie s halnia kell!

Igaz, csak 1938-tól lett magyar állampolgár – bár itt, Magyarországon született. A magyarságára büszke apánk, apai nagyapánk vallotta: „hazádnak rendületlenül légy híve, ó magyar!"

És a mama ezt is elfogadta; talán Szűz Mária a magyarok királynéja is segített neki ebben. Ki tudja?

Még Ausztriában kapta a levelet édesapjától: 'Kislányom, megyek tovább Belgiumba, a rokonokhoz Bruggébe. Isten óvjon Téged és a Családod!' És nemsokára érkezett egy fotó édesapjáról, amint úton Brugge felé Bad Honnef temetőjében áll és imádkozik szülei sírjánál.

A mama „elveszti" apját is (talán követhette volna Nyugatra, de ez valószínű meg sem fordult a fejében, de arra sem gondolhatott, hogy egy évtizedig még látogatóba sem engedik ki ebből az országból). Egy évtizedet várt a találkozásra, mikor is hazajött? – vagy visszajött? – édesapja, az Ópapánk meghalni. Lejárt a biológiai órája, megérezte, és az iwanfeldei temetőben felesége és korán elhunyt kisgyermeke mellett kívánt megpihenni.

Apánkat 1945 tavaszán elengedték az oroszok. Keserves, de számukra mégis boldog évek jöttek, édesanyánk sorra szülte gyermekeit, amiért hol kinevették, hol megdicsérték. Többször kitüntető plecsnivel „jutalmazták" –

pedig ő nem a haza javára szült, hanem Isten ajándékait hozta a világra, és gondozta, nevelte. Büszke volt kilenc gyermekére, később boldog volt 23 unokája láttán, és megsimogathatta a 13. dédunokáját is.

Közben sorban eltávoztak szerettei: Ópapa után pár évvel a fivére, Ernő, és eltemette kedves kisöccsét, Leót is. 1997-ben meghalt apánk. Véget értek a kora esti folyóparti séták, hol egy parti padon kettesben minden nap élvezhették a környezet, a víz látványát, mely éppúgy lehet az Elba, a Rajna, a Pó, a Tisza, de még inkább a Duna vize:

„Mi szép van a Kőrös-parton, / Tán a nyárfa, tán a nyírfa,
Tán a hajnal, tán az alkony, / Tán a vízbecsüngő fűzfa,
Tán a zengő, sötét nádas / Édeskedves muzsikája."
Számadó Ernő: *Nem lehet azt megmondani* (részlet)

A Mama egyre több halottért mondta imáit, és persze térdelt értünk is, az élőkért. Magára maradt, de mindig várt valakit, várta haza a gyermekeit, akkor is várta, amikor már alig ismerte fel őket, de oly boldog volt, amikor valaki ült mellette és fogta a kezét."

A búcsúztató utolsó mondatát, és Liszt zongora-szonátájának utolsó akkordjait a messzi távolban kibontakozó szivárvány látványa teszi földöntúlivá. Ave Maria zenéjére merül egyre lejjebb a koporsó, majd kilenc gyermekének egy-egy szál fehér rózsája hull alá. Mintha őrző angyalaink is elköszönnének tőle, vagy éppen magukkal ragadják oda, ahová már napok óta készült, s arcán messzire tekintő, nyugodt mosollyal lassan eltűnik a felhők között.

20 Családi találkozó Szegeden

21 Mama meghatódva próbálja a felújított családi zongorát

Átnézve a virággal borított sír fölött, a kripta mögött felsejlik az olasz gróf kastélya. A kastély sziluettje tűnik fel, amelyet vasárnaponként a rácsos tészta illata lengett be, ahol a maradék süteményen civakodtunk mi, gyerekek, s ahonnan a *„Tavaszi zsongás”*, a mama zongorajátéka kihallatszott. Pedig az emberi butaság, otrombaság már régen lerombolta a kastélyt, melynek ablakából kitekintve a nyári alkonyatban a holt folyó túloldalán a vízben álló ciprusok aranyszínnel köszöntek el naptól. Elenyészett vele a mi kis szigetünk, mert ez a dolgok rendje.

„Senki sem különálló sziget; minden ember a kontinens egy része, a szárazföld egy darabja; ha egy göröngyöt mos el a tenger, Európa lesz kevesebb, éppúgy mintha egy hegyfokot mosna el, vagy barátaid házát, vagy a te birtokod; minden halállal én leszek kevesebb, mert egy vagyok az emberiséggel; ezért hát sose kérdezd, kiért szól a harang: érted szól.” (Cit. in: John Donne: *Akiért a harang szól)*

22 Albel Andor (1914-1997) gazdasági tanár és felesége Roderburg Mária (1915-2005) sírja Szarvason az Ó-temető rk. sírkertjében

Az *„Európai szivárvány”* szarvasi bemutatóján dr. Molitorisz Pál elemzéséből idézzük a következő sorokat:

„Számunkra legérdekesebbek és legértékesebbek az édesapját, s egyben szarvasi gyermekkorát bemutató fejezetek, (195. oldaltól vagy 30 oldalon keresztül) melyek bőséges szarvasi helytörténeti adatokat, intimitásokat is tartalmaznak főleg a szarvasi mezőgazdasági szakoktatás életéről.

Felbukkan egy tantestületi paródia 1950-ből, melyben – ugyan álnéven, de felismerhetők édesapja kollégái, a kor pedagógusai, akik a szakoktatásban dolgoztak. (Dr. Czevi Ferenc, Mulinó Zoltán, dr. Tornakovics Ernő, dr. Khémi Lóránd stb., Vincze Feri bácsi, Molnár Zoltán, dr. Sztankovics Ernő, dr. Szabó Lóránd tanár urak). Akik többnyire kiváló szakemberek voltak, tankönyveket írtak, szép karriert futottak be, de pl. szinte valamennyien valami hangszeren is játszottak). E fejezetekhez Vincze Feri bácsi visszaemlékezéseit is felhasználta, melynek rövidített változata tavaly jelent meg a Tessedik Öreggazdász Egyesület által szerkesztett Agrártörténeti füzetekben.

E fejezet megidézi, elénk varázsolja kicsit a saját gyermekkorunkat is. De nem lehet célom minden érdekes részlet felidézése. Nehéz szívvel lemondok erről, s a könyv elolvasására biztatok mindenkit, szarvasiakat és nem szarvasiakat egyaránt, hiszen a kötet nemhogy városunk határán, de hazánkon is túlmutat.”

MELLÉKLETEK

A szerzőtől származó gazdag családi dokumentumból és képanyagból a következőket ajánljuk, mint családi és agrártörténeti értékeket hordozó anyagot.

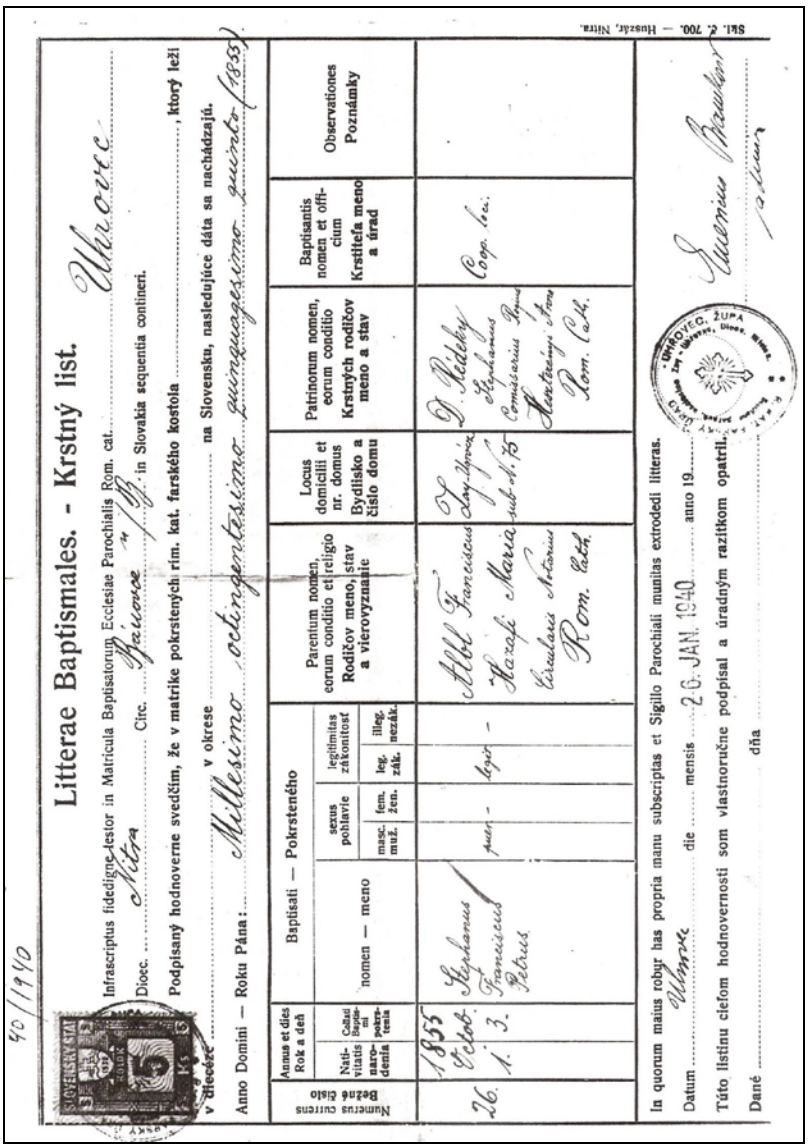

40/1940

Litterae Baptismales. - Krstný list.

Infrascriptus fidedigne testor in Matricula Baptisatorum Ecclesiae Parochialis Rom. cat. Uhrovec

Dioec. Nitra Circ. Zaiovce n/B. in Slovakia sequentia contineri.

Podpisaný hodnoverne svedčím, že v matrike pokrstených rím. kat. farského kostola ....., ktorý leží v diecéze ..... v okrese ..... na Slovensku, nasledujúce dáta sa nachádzajú.

Anno Domini — Roku Pána: Millesimo octingentesimo quinquagesimo quinto (1855).

Numerus currens Bežné číslo	Annus et dies Rok a deň: Nativitatis narodenia	Annus et dies Rok a deň: Collati Baptismi pokrstenia	Baptisati — Pokrsteného: nomen — meno	sexus pohlavie: masc. muž.	sexus pohlavie: fem. žen.	legitimitas zákonitosť: leg. zák.	legitimitas zákonitosť: illeg. nezák.	Parentum nomen, eorum conditio et religio Rodičov meno, stav a vierovyznanie	Locus domicilii et nr. domus Bydlisko a číslo domu	Patrinorum nomen, eorum conditio Krstných rodičov meno a stav	Baptisantis nomen et officium Krstiteľa meno a úrad	Observationes Poznámky
26.	1855 Octob. 1.	3.	Stephanus Franciscus Petrus	puer	-	legit.	-	Albl Franciscus Hazaji Maria Circularis Notarius Rom. Cath.	Lay Ujvár sub N. 75	D. Rédeky Stephanus Comissarius Regius Kerteréneyi Anna Rom. Cath.	Coop. loci	

In quorum maius robur has propria manu subscriptas et Sigillo Parochiali munitas extrodedi litteras.

Datum Uhrovec die ..... mensis 26. JAN. 1940 anno 19.....

Túto listinu cieľom hodnovernosti som vlastnoručne podpísal a úradným razítkom opatril.

Dané ..... dňa .....

Skl. č. 700. — Huszár, Nitra.

Albl Franciscus és Hazai Mária rk. szülők Stephanus nevű gyermekük (1855. octob. 13.) keresztlevél másolata

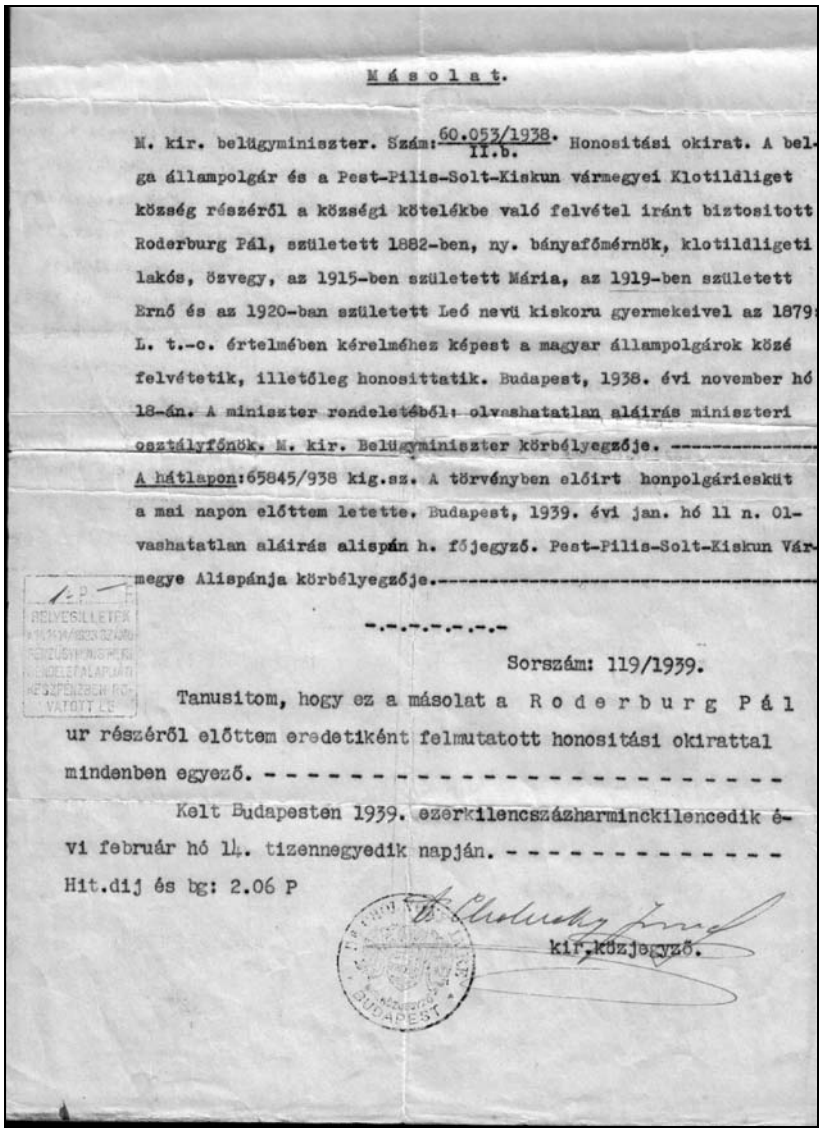

Másolat.

M. kir. belügyminiszter. Szám: 60.053/1938. II.b. Honositási okirat. A belga állampolgár és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Klotildliget község részéről a községi kötelékbe való felvétel iránt biztositott Roderburg Pál, született 1882-ben, ny. bányafőmérnök, klotildligeti lakós, özvegy, az 1915-ben született Mária, az 1919-ben született Ernő és az 1920-ban született Leó nevü kiskoru gyermekeivel az 1879: L. t.-c. értelmében kérelméhez képest a magyar állampolgárok közé felvétetik, illetőleg honositttatik. Budapest, 1938. évi november hó 18-án. A miniszter rendeletéből: olvashatatlan aláirás miniszteri osztályfőnök. M. kir. Belügyminiszter körbélyegzője. ----------

A hátlapon: 65845/938 kig.sz. A törvényben előirt honpolgáriesküt a mai napon előttem letette. Budapest, 1939. évi jan. hó 11 n. Olvashatatlan aláirás alispán h. főjegyző. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Alispánja körbélyegzője.----------

-.-.-.-.-.-.-

Sorszám: 119/1939.

Tanusitom, hogy ez a másolat a R o d e r b u r g P á l ur részéről előttem eredetiként felmutatott honositási okirattal mindenben egyező. -

Kelt Budapesten 1939. ezerkilencszázharminckilencedik évi február hó 14. tizennegyedik napján. - - - - - - - - - - - - -

Hit.dij és bg: 2.06 P

kir.közjegyző.

Roderburg Pál (Paul) honosítási okiratának (1938) hivatalos másolata

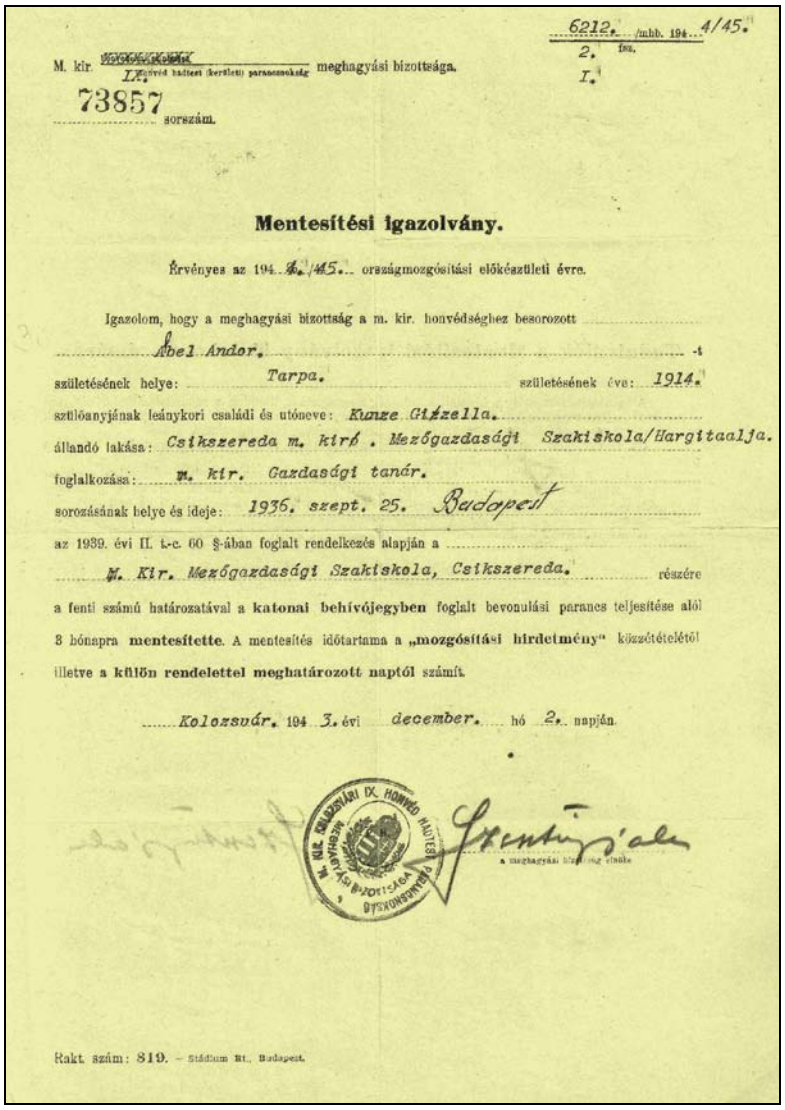

6212. /mhb. 194 4/45.
2. fsz.
I.

M. kir. ~~[illegible]~~ IX. honvéd hadtest (kerületi) parancsnokság meghagyási bizottsága.

73857 sorszám.

Mentesítési igazolvány.

Érvényes az 194 4/45. országmozgósítási előkészületi évre.

Igazolom, hogy a meghagyási bizottság a m. kir. honvédséghez besorozott

Albel Andor. -t

születésének helye: Tarpa. születésének éve: 1914.

szülőanyjának leánykori családi és utóneve: Kunze Gizzella.

állandó lakása: Csikszereda m. kiró. Mezőgazdasági Szakiskola/Hargitaalja.

foglalkozása: m. kir. Gazdasági tanár.

sorozásának helye és ideje: 1936. szept. 25. Budapest

az 1939. évi II. t.-c. 60 §-ában foglalt rendelkezés alapján a

M. Kir. Mezőgazdasági Szakiskola, Csikszereda. részére

a fenti számú határozatával a **katonai behívójegyben** foglalt bevonulási parancs teljesítése alól 3 hónapra **mentesítette**. A mentesítés időtartama a **„mozgósítási hirdetmény"** közzétételétől illetve a **külön rendelettel meghatározott naptól** számít.

Kolozsvár. 194 3. évi december. hó 2. napján.

M. KIR. KOLOZSVÁRI IX. HONVÉD HADTEST PARANCSNOKSÁG MEGHAGYÁSI BIZOTTSÁGA

Szentiványi Ale
a meghagyási bizottság elnöke

Rakt. szám: 819. – Stádium Rt., Budapest.

Albel Andor mentesítési igazolványa katonai behívás alól 1943. dec. 2.

Gazdaképző hallgatói. Gyula, 1944

A rendsodró használatának bemutatása Bikazugban

Gyakorlati vizsga Bikazugban

Tanárok gyermekeinek játékos felvonulása Szarvason, a Tanintézet udvarán

A SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. Cselőtei László: Zöldségtermesztés Rákospalotán az 1930-as években 1999
2. Mőcsényi Mihály: Fordítások, ferdítések 1999
3. Mőcsényi Mihály: Ember és táj 1999
4. Kralovánszky U. Pál: Esettanulmány a hazai fehérje-program előkészítéséről (Amíg egy országos K+F program elindulhatott) (1962-1970) 2000
5. Cselőtei László: A paradicsomtermelés fejlesztése és fejlődése (1948-1990) 2000
6. Győrffy Sándor: Szövetkezeti állam 2000
7. Kralovánszky U. Pál – Ligetvári Ferenc: Vízgazdálkodás és mezőgazdaság (a 150 éve született Kvassay Jenő írásai alapján) 2000
8. Köhler Mihály – Molnár Imre: A szarvasi gazdászélet hagyományai (1927–1949) 2001
9. Vinczeffy Imre: Pásztoroktól tanultam 2001
10. Szabó János: Találkozás önmagammal 2005/2008
11. Molitorisz Pál: A szarvasi középfokú gazdasági tanintézet létesítésének története 2005
12. Molitorisz Pál: A szőrhalmi legeltetési társulat története 2006/2011
13. Reszkető Péter: Főiskola Szarvason (1970–2005) 35 éves a főiskolai szintű agrár-szakképzés Szarvason 2006
14. Molitorisz Pál: Képviselő-portré a szarvasi választókerületből (Borgulya Pál 1872–1960) 2007
15. Molitorisz Pál: Emlékezés Lászlóffy Istvánra (1910–1968) 2008
16. Molnár Imre: Szarvasi gazdászként indultam, Életút 2008
17. Ornyik Sándor: Aratás nyáron és télen,-Az ember és a ló 2008
18. Molitorisz Pál: Történelmi séta a szarvasi kertekben 2009
19. Emlékeim a múltból, Komár János visszaemlékezése Lejegyezte: Pilishegyi József 2009
20. A hajóskuktaságtól a tanszékvezetésig. Élet-képek. Dr. Vincze Ferenc visszaemlékezése. Szerk.: Molitorisz Pál 2010
21. Tóth László: Szakmai életem. Munkahelyeim, munkaköreim. 2010
22. Dr. Domán Imre és Szarvas. Szerk.: Molitorisz Pál és Szitó János 2010
23. Ötven év a mezőgazdaságban, Komár Pál visszaemlékezése Lejegyezte: Pilishegyi József 2010
24. Virradattól alkonyatig, Gulyás Mihály emlékezései. Szerk.: Molitorisz Pál 2010
25. Szitó Balázs: Életem, munkásságom 2011
26. Válogatott Tudományos Diákköri munkák 2010-ben 2011
27. Molitorisz Pál: A szarvasi tanyavilág 2011
28. Gyulavári András: Földügyek Szarvas városban és környékén 2011

AJÁNLÓ

A szarvasi agrároktatás egyik jeles szakemberének, Albel Andornak (1914-1997) az életútjáról szól ez a könyv, akinek ősei nyugatról bevándorolva találtak új hazára Szent István országában. Ő már Tarpán született. Gazdatiszt apja jóvoltából anyagi helyzetük megengedte, hogy tanuljon. Magyaróváron szerzett agrárdiplomát, majd Kassán mezőgazdasági tanári oklevelet. A háborús szelek szeszélye hatására az egy ideig visszacsatolt Erdélybe, Csíkszeredába rendelték oktatni, és itt alapozta meg családjának életét is.

A már nagyon vesztes II. világháború az ő fegyveres szolgálatára is igényt tartott – behívták, de gyakorlatilag hamarosan, bajtársaival együtt fogságba esett. E gyötrelmekről is olvashatók napló részletek. Visszatérve a polgári életbe egyre népesedő családjával igen gyakran volt kénytelen áthelyezéssel munkahelyet, ezáltal lakóhelyet is változtatni, míg 1950-ben megérkeztek Szarvasra. Egész életében oktatott, nevelt, épített és újjáépített.

Hogyan élte meg mind ezt ő maga, a szakember és a 9 gyermeknek életet adó felesége, mint szülők? Hogyan látják családjuk korai szakaszát a ma már életük delén túli gyerekeik? Megtudhatják mind ezt a legidősebb fiú, dr. Albel Andor szerző jóvoltából összeállított kötet elolvasásával.

SzJ.

Évekig volt a család otthona Szarvason a gr. Bolza Géza kastély déli szárnya

ISSN 1585-3616